

Okrugli stol »In memoriam Stipi Šušvaru, utemeljitelju časopisa Sociologija sela«

Round table »In memoriam Stipe Šušvar, founder of Rural Sociology quarterly«

Okrugli stol *Stipe Šušvar, utemeljitelj časopisa Sociologija sela* (Zagreb, Klub književnika, 11. srpnja 2005.) priredjen je godinu dana poslije Šušvarove smrti (komemorativni skup održan je 8. srpnja 2004.). Uredništvo časopisa *Sociologija sela* i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu (IDIZ) – izdavač časopisa priredili su ga poštujući ulogu i prinos Stipe Šušvara (Zagvozd, 17. veljače 1936. – Zagreb, 29. lipnja 2004.), velikog sociologa, angažiranog intelektualca, ličnosti rijetkoga formata, profesionalne etike i dosljednosti.

Osnovna je nakana bila raspraviti o njegovom djelovanju u ruralnoj i urbanoj sociologiji, shvaćanju uloge znanosti i društvene uloge znanstvenika te osobnom prakticiranju znanosti.

Poziv je upućen svim urednicima i članovima Uredništva te istaknutim suradnicima S. Šušvara, a nazočilo je 18 sudionika, među kojima i supruga, gospođa Mira Šušvar. Okrugli je stol otvorio Nikola Skledar, ravnatelj IDIZ-a, a o Šušvarovoj ulozi i prinosima kazivali su Antun Petak, Svetozar Livada, Vlado Puljiz, Milan Župančić, Dušica Seferagić i Nataša Lončar-Butić, dok su priloge (zbog spriječenosti da se odazovu pozivu) poslali Srećko Brkić, Zdravko Mlinar, Petar J. Marković i Ognjen Čaldarović.

Uredništvo časopisa je 20. prosinca 2005. odlučilo objaviti autorizirana izlaganja i priloge primljene za okrugli stol o Šušvarovu djelu i životu, četvrti dio njegove doktorske disertacije u izboru A. Petaka i V. Puljiza pod novim naslovom »Slobodno vrijeme u seoskoj sredini«, te bibliografiju znanstvenih i stručnih ra-

Round table *Stipe Šušvar, founder of Rural Sociology quarterly* (Zagreb, Klub književnika – Club of writers, 11th of July, 2005) was prepared a year after Šušvar's death (A commemoration was held on 8th of July, 2004). The Editorial Board of *Rural Sociology* quarterly and the Institute for Social Research of Zagreb (IDIZ) – the publisher of the journal, organized this meeting with appreciation for the role and contribution of Stipe Šušvar (Zagvozd, 17th of February, 1936 – Zagreb, 29th of June, 2004), a great sociologist, an engaged intellectual, a remarkable personality of exceptional professional ethics and consistency.

The leading intention was to induce a discussion about his work in rural and urban sociology, about his comprehension of the role of science and the social role of a scientist as well as about his personal practising of science.

All the editors and the members of the Editorial Board as well as Šušvar's distinguished collaborators of were invited, and the meeting had 18 attendants, among which Mrs. Mira Šušvar. The Round table was introduced by Nikola Skledar, the director of Institute, Antun Petak, Svetozar Livada, Vlado Puljiz, Milan Župančić, Dušica Seferagić and Nataša Lončar-Butić spoke about Šušvar's role and contribution, while Srećko Brkić, Zdravko Mlinar, Petar J. Marković and Ognjen Čaldarović (who were not able to attend the meeting) sent in their contributions in writing.

In its meeting held on 20th of December, 2005 the Editorial Board of the quarterly decided to publish authorized exposés and papers received as contribution to the Round table about Šušvar's work and life, the fourth part of Stipe Šušvar's doctor's dissertation selected by A. Petak and V. Puljiz (under the new title »Leisure-time in rural

dova Stipe Šuvara i bibliografiju odabranih radova o S. Šuvaru.

Raščlanjujući Šuvarovo djelovanje, autori priloga posvjedočili su njegovu ključnu ulogu u institucionalizaciji i razvoju ruralne sociologije te časopisa *Sociologija sela* – utemeljitelj je sociologije sela kao znanstvene, sveučilišne nastavne i stručne discipline, pokretač i prvi glavni i odgovorni urednik časopisa *Sociologija sela*, prinosnik u urbanoj sociologiji i drugim posebnim sociologijama, u demografiji, u razvoju znanstvenoistraživačkog rada (u teorijskom, metodologijskom i aplikativnom smislu), te u razvoju znanstvene infrastrukture a posebice Odjela za sociologiju sela Agrarnog instituta i Odjela za urbanizam i sociologiju grada IDIS-a. Prikazan je i Šuvarov prinos u dodiplomskoj i postdiplomskoj nastavi na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i u drugim područjima i ustanovama. Iz tih je tekstova razvidno da su Šuvara krasile odlike vrsnoga znanstvenika, što na osobit način potvrđuje i odabrani dio doktorske disertacije. To je istaknuto i za okruglim stolom »Četrdeset godina časopisa *Sociologija sela*: prijedeni put i perspektive« 24. rujna 2003. (tekstovi su objavljeni u broju 161-162/2003.). Impresivna bibliografija Šuvarovih radova, pak, upućuje na potrebu cjelovitog vrjednovanja svih sastavnica njegova doprinosa.

Antun Petak

environment«, and the Bibliography of scientific and profesional articles by Stipe Šuvar and the Bibliography of selected works about Stipe Šuvar.

Analyzing Šuvar's work, the authors of papers testified his key role in the institutionalization and development of rural sociology as well as of the *Rural Sociology* quarterly – he was the founder of rural sociology as a scientific and proficient discipline and university curriculum subject, he founded and was the first Editor-in-Chief of *Rural Sociology* quarterly, in urban sociology and other specialized sociologies, in demography, in the development of scientific research work (theory-, methodology- and application-wise), as well as in the scientific infrastructure development, in particular of the Agrarian Institute's Rural sociology department and the IDIS Department for urbanism and urban sociology. A survey was given of Šuvar's contribution to undergraduate and postgraduate studies at the Department for sociology at the Philosophic Faculty of the University of Zagreb and in other fields and other institutions. All these papers clearly picture Šuvar as an outstanding scientist, which is in a particular way proved by a selected part of his doctor's dissertation. His scientist's excellence was pointed at the round table »Forty years of *Rural Sociology* quarterly: the way made and perspectives« on the 24th of September, 2003 (the texts were published in No. 161-162/2003.). Yet, the impressive bibliography of Šuvar's articles points at the need for a comprehensive estimation of all the components of his contribution.

Antun Petak

Stipe Šuvar kao znanstvenik (Zagvozd, 17. veljače 1936. - Zagreb, 29. lipnja 2004.)

Uvodna riječ za Okruglim stolom

Antun Petak

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu; Zagreb, Hrvatska

Stipe Šuvar, jedan je od naših najvrsnijih sociologa, najplodnijih sociologa pisaca briljantnog stila, uvaženi profesor, veberijanski racionalist lijeve orijentacije, izniman polemičar čiji je egzistencijalni kredito činilo dijaloško diskurzivno mišljenje i rijetka kultura snošljivosti za drukčije, različito, cinik stilom i Volterove manire. Poznat je i kao javni radnik i političar. Sve u svemu, ličnost rijetkoga formata, profesionalne etike i dosljednosti, koja je djelom obilježila svoje vrijeme i kojoj smo posvetili ovaj okrugli stol. Naslovili smo ga »In memoriam Stipi Šuvaru, utemeljitelju časopisa *Sociologija sela*«, kako bismo simbolički izrazili i znanstvenu disciplinu u kojoj je pružio najveći istraživački doprinos i njegovu trajnu sponu s Institutom za društvena istraživanja u Zagrebu. Prigodom obilježavanja 40. godina kontinuiranog izlaženja časopisa »Sociologija sela« 2003. godine on je 24. rujna 2003. u Novinarskome domu u Zagrebu osobno potvrdio vezanost i odanost časopisu »Sociologija sela« i našem Institutu riječima: »S časopisom se i danas, dakako, družim, mada u njemu već godinama nisam gotovo ništa objavio. No studenti, kojima već 35 godina predajem i ruralnu sociologiju, glavninu svojih seminara priređuju na osnovi priloga iz 'Sociologije sela'«.

Kako cjelovita valorizacija Šuvarova znanstvenog opusa i njegovog osebujnog prakticiranja sociologije kao poziva zahtijeva trajniji, i to timski napor, odlučili smo se da okrugli stol posvetimo Šuvarovom prinosu sociologiji sela i grada te njegovu shvaćanju i prakticiranju uloge znanosti. Šuvar se, naime, kao sociolog sela realizirao u našem Institutu i u sociologiji sela ostvario najviše domete: utemeljio je i formirao sociologiju sela u nas u institucionalnom i u programsko-formativnom smislu. S druge strane, godine 1971. sudjelovao je u oblikovanju i postao suvoditeljem Odjela za urbanizam i sociologiju naselja Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu u kojem je vodio brojna istraživanja. Riječju, ako je 1969. promijenio mjesto zaposlenja on je ostao u dopunskom radnom od-

nosu do 1975. te tako 15 najplodnijih svojih istraživačkih godina proveo u našem Institutu, u IDIS-u.¹

Nekoliko podataka iz životopisa.

Stipe Šuvar je rođen u Zagvozdu podno Biokova, u zaseoku Šuvari u brojnoj obitelji 17. veljače 1936. godine, gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju je završio u Imotskom. Diplomirao je 1960. na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na kojem je 1965. obranio doktorsku disertaciju »Kulturni odnosi i njihove perspektive u našem selu« i stekao je akademski stupanj doktora znanosti iz sociologije.

Potkraj 1960. izabran je za sveučilišnog asistenta, a 1. travnja 1961. prešao je u novoosnovani Agrarni institut u Zagrebu u kojem je do 1968. bio je sociolog-istraživač, od 1962. prvi voditelj Odjela za sociologiju i zatim od 1966. do 1969. direktor Agrarnog instituta. Potom je prešao na profesionalni rad u Istraživački centar i uredništvo časopisa »Naše teme«. Za docenta iz kolegija sociologija naselja na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu biran je 1967. godine, u zvanje izvanrednog profesora izabran je 1974. a za redovitog profesora 1982. Predavao je Sociologiju naselja (ruralnu i urbanu sociologiju) u Zagrebu i Ljubljani, te Sociologiju jugoslavenskog društva (dok 1990. taj kolegij nije ukinut), Demografiju, Sociologiju obrazovanja i Sociologiju prava na Odsjeku za sociologiju u Zagrebu.

Predavao je na brojnim postdiplomskim studijima u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani, Beogradu, Novom Sadu, Rijeci i Podgorici. Između ostalog i na prvom postdiplomskom studiju iz sociologije (»Sociologija razvojnih procesa u jugoslavenskom društvu«) u Hrvatskoj u organizaciji IDIS-a 1967./68. i 1968./69., te desetak godina na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu na postdiplomskom studiju iz urbanizma.

Sudjelovao je i vodio brojna domaća i međunarodna sociologijska istraživanja te napisao i objavio oko 500 znanstvenih i stručnih radova² od kojih su 24 knjige.

Bio je glavni i odgovorni urednik više publikacija, pa tako 1963. godine i pokretačem i prvim glavnim i odgovornim urednikom časopisa »Sociologija sela«, jednog od pet specijaliziranih ruralno-sociologijskih časopisa u svijetu te najstarijega hrvatskoga sociologijskog časopisa.³

¹ Pritom sam svjestan kako svaka riječ ove vrste govori jednako tako i o onome tko ju je sročio, a kako cijenim Šuvarov prinos dužan sam potvrditi zadovoljstvo što sam imao čast biti njegovim suradnikom – upoznali smo se u uredništvu časopisa »Naše teme« u rano proljeće 1963., dakle prije 42 godine.

² Bibliografijom njegovih radova objavljenom u ovome broju obuhvaćeno je 460 naslova.

³ Osim toga bio je glavni i odgovorni urednik »Studentskog lista« (1958-1960.), časopisa »Naše teme« (1963-1972.), jedan od glavnih i odgovornih urednika časopisa »Marksističke sveske« u Sarajevu (1970-1973.), te glavni i odgovorni urednik časopisa »Socijalizam« u Beogradu (1983-1987.). Pokrenuo je mjesečnik »Hrvatska ljevica« što ga je izdavao i uređivao do kraja života.

Sociologija sela je disciplina u kojoj je i s kojom je Šuvar 1962. godine ušao u znanost, a potom je zaokruživao demografijom, sociologijom grada i drugim područjima. Njegova je uloga prepoznata kao prvoga voditelja Odjela za sociologiju sela Agrarnog instituta u Zagrebu, prve značajne institucionalne jezgre znanstvenoistraživačkog rada u Hrvatskoj u sociologiji uopće a ne samo u sociologiji sela, kao pokretača i glavnog i odgovornog urednika časopisa »Sociologija sela«, a bio je i prvim nastavnikom sociologije naselja na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Šuvar je lucidno prepoznao šansu godine 1962. kada osniva Odjel za sociologiju sela i odmah 1963., shvaćajući presudnu ulogu časopisa, pokreće časopis *Sociologija sela*. Lucidnost se očituje u tome što se to zbilo na samom početku razdoblja slabljenja vladavine sukladne komandnom tipu birokratskog socijalizma i historijskog materijalizma kao njegove ideološko-teorijske legitimacije, a važnost pothvata što je Šuvar bio svjestan da je temeljni uvjet ozbiljenja njegovog projekta ako će znanost biti sama sebi sudac. Te dvije Šuvarove zasluge temelji su na kojima je Zagreb postao ruralnosociologijsko središte šireg značenja, osnova konstituiranja sociologije sela kao istraživačke discipline (odmah poslije toga i kao sveučilišne nastavne discipline te praktične profesije) i formiranja Zagrebačke ruralnosociologijske škole. Projekt je pretpostavljao okupljanje suradnika koji su svojim potencijalom jamčili njegovo ozbiljenje. Zato su Šuvarove zasluge kao osnivača Odjela za sociologiju sela i pokretača i glavnoga kreatora koncepcije časopisa *Sociologija sela*, doslovce su neupitno nemjerljive.

Odjel za sociologiju sela Agrarnog instituta jačao je vrlo dinamično prijatom istraživača u stalni ili honorarni radni odnos ovim slijedom: Svetozar Livada, Vlado Cvjetičanin, Zvonimir Baletić, Mirko Martić, Vlado Puljiz, Edhem Dilić, a od 1967. Ruža First Dilić, Milan Župančić, Ivan Magdalenić, Jordan Jelić, Silva Mežnarić i Adolf Malić. Njima su se kasnije pridružili Maja Štambuk, Alija Hodžić i drugi. Vrlo značajnu skupinu suradnika iz svih znanstvenih središta bivše Jugoslavije koji su šezdesetih godina 20. stoljeća u ovom i srodnim predmetnim područjima nešto značili činili su brojni pojedinci, a među njima se izdvajaju: Rudolf Bičanić, Vera St. Erlich, Ivan Klauzer, Vladimir Stipetić, Bogdan Stojsavljević i Alica Wertheimer-Baletić iz Zagreba; Cvetko Kostić, Petar J. Marković, Rada Boreli, Darinka Marković i Vojin Radomirović iz Beograda; Borislav Dimković, Vojislav Đurić i Mladen Stojanov iz Novoga Sada; Slavoljub Dubić i Joko Sparavalo iz Sarajeva; Matija Golob, Janez, Jerovšek i Zdravko Mlinar iz Ljubljane; Ilija Josifovski i Stefan Kostovski iz Skopja; Vidak Vujačić iz Podgorice, te Josip Defilippis iz Splita.

Iza okupljanja istraživača u Odjelu, okupljanja vrlo brojne i značajne grupe suradnika iz svih znanstvenih središta bivše Jugoslavije, iza potpune otvorenosti spram svijeta i uključivanja u razvojne tendencije sociologije sela, stajali su Šuvarova »velika glad« za znanjem te vjera u znanost i njezinu primjenu kao temeljne poluge dobrobiti sela, Šuvarov silan entuzijizam, ustrajanje na timskom radu i znanstvenoj vrsnoći. Te su odlike krasile i inicijalno jezgro i kasnije sudionike ovoga zamašnog i zahtjevnog projekta.

Upravo je izbor sociologije sela, gotovo sam siguran, Šuvaru omogućio da zadovolji i ispolji i svoju trajnu glad za enciklopedijskim znanjem te postigne rijetke znanstvene dosege i prakticira sociologiju kao zanat tako kako ju je prakticirao. Onaj tko se lati ruralne organizacije života i reprodukcije života u seoskoj sredini mora prevladati granice između sociologije, antropologije, ekonomije, prava i drugih znanstvenih polja, jer je to uvjet da zahvati cjelinu seoskoga života. Zato se Šuvar i formirao interdisciplinarno, a kasnije mu je to iskustvo bilo korisno i inspirativno. S druge strane, upravo je u tom razdoblju sociologija zajedno s drugim društvenim znanostima doživjela snažnu ekspanziju pretvarajući se od pretežito akademske u društveno-istraživačku disciplinu, dopunjujući svoj teorijski okvir mnogobrojnim istraživačkim postupcima, čime je postala sposobnom odgovoriti zahtjevima kontrole i planiranja društvenih procesa u znanstveno-tehnološki proizvedenom modelu društva, onoga društva u kojem je ubrzani razvoj nametnuo potrebu da se društveni procesi predviđaju i planiraju. Šuvara je uvid u slom agrarnog društva upućivao na potrebu traganja za odgovorom na pitanje ima li mjesta za selo i seljaštvo u budućem društvu, i to uz pomoć takve sociologije koja je uvjet racionalne i efikasne proizvodne organizacije društva, a čije je prakticiranje na ovim prostorima omogućilo napuštanje dogmatskog stava spram sociologije kao buržoaske znanosti. Pače, to je razdoblje velike tranzicije ka industrijsko-urbanom društvu koja će uvjetovati pomicanje njegovog istraživačkog fokusa na taj kontinuum, da bi pred kraj života temeljnim predmetom njegovog bavljenja postao proces globalizacije i razmatranje kraja zakonitosti u open ended preobrazbi tzv. postmodernog društva.

Zahvaljujući baštinjenju duge tradicije istraživanja seljaka, seljačkog gospodarstva, porodičnih odnosa u selu, seoskih zajednica, seoskog načina života, odnosno narodnog života u Hrvatskoj (Bogišić, Utješenović, Radić, Bićanić, Mirković, Tomašić i drugi), ali i u drugim južnoslavenskim zemljama, otvorenosti i suradnji s najvažnijim i najmeritornijim znanstvenicima iz svjetskih ruralnosociologijskih središta iz kojih mladi u Zagreb dolaze na znanstveno usavršavanje, te okupljanju ostalih vrsnih suradnika, prevladavanju metodologijske usidrenosti u studije seoske zajednice i bitnom teorijsko-metodologijskom iskoraku, Zagrebačka je ruralno-sociologijska škola pod Šuvarovim vodstvom zaslužna za institucionalizaciju ruralne sociologije kao istraživačke i nastavne discipline na sveučilištima Hrvatske i svih država nastalih raspadom druge Jugoslavije. I to putem izvedbe brojnih istraživanja i kontinuiranog djelovanja časopisa na (a) promicanju profesionalne etike znanstvenika; (b) stavljanja težišta na svrhu projekta i pristupanju stvarnosti s nesentimentalnim kritičkim realizmom angažirajući se za prava, interese i dobrobit seljaštva ali i svakoga tko je na ma koji način socijalno potlačen, uskraćen ili mu okrnjeno i ugroženo ikoje ljudsko pravo; (c) pronoseći predmetnu i teorijsko-metodologijsku upućenost u obradu reprodukcije života seljaka i seljačke ekonomije; (d) pokazujući svježinu ideja i dalekosežnost praktičnih implikacija znanstvenih spoznaja u pružanju racionalnih osnova agrarnoj i ruralnoj politici. Šuvarovom su zaslugom uvedeni i posebni punktovi za intenzivna istraživanja i opservacije, od kojih su stalna bila tri: Buševec, Petrčane i Begovo Razdolje. Marksističkom teorijsko-metodologijskom ishodištu nije robovao nego ga je dopunja-

vao – poznato je njegovo ustrajanje na tzv. teoriji srednjeg dometa. Njegov je osnovni metodologijski stav bio da, poštujući pluralizam pristupa i nužnost alternativnih rješenja, probleme valja izučavati u svojoj njihovoj kompleksnosti i interpretirati ih u kontekstu cjeline, kao i voditi računa o utjecaju sastavnica na cjelinu. Dijelio je Mertonovo mišljenje o »value-free sociology« kao pukoj zabludi zbog društvenih izvora problema, ili još točnije kao o beskrajnom neiscrpnom petljanju, naprosto već zbog toga što i znanstvenici kao i svi ljudi dijele neke vrijednosti. Metodologijski je također znakovito što je smatrao kako ljudsku akciju možemo razumjeti tek uzmemo li u obzir njezine subjektivne sastavnice: Weberovim i Thomasovim riječima – što ljudi doživljavaju, osjećaju, u što vjeruju i što žele, jer je prema Weberu »Zweckrazionalität« bitan uzrok i osnova shvaćanja i akcije i spontaniteta. Zato sam slobodan Šušara prepoznati kao weberijanskog racionalistu lijevog svjetonazora.

Zbog toga nijedan Šušarov znanstvenoistraživački projekt nije dijelio sudbinu koju je doživio američki »Camelot« u Latinskoj Americi.

Prvi projekt koji je 1963. Stipe Šušar izveo zajedno s Vladom Cvjetičaninom i Svetozarom Livadom bio je »Mogućnosti povećanja površina u društvenom sektoru Hrvatske«. Slijedit će brojna istraživanja od kojih je većina objavljena u spomenici IDIZ-a povodom njegove 40. obljetnice.

Šušar se također čuvao zapadanja u područje ideologije znanstvenika, u smislu zadržavanja monopola znanstvenika nad znanošću i, svjestan dosega znanosti u pružanju sredstava planiranja i uređivanja života, čuvao se pre naglašavanja stvarnih koristi vlastitih napora pred financijerima istraživanja.

Ne samo što je stvorio dio Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, današnjeg IDIZ-a, i što je u njemu 1972. stvorio i prva dva radna mjesta istraživača urbanih sociologa, nego je Šušar sudjelovao i u pripremanju prijedloga razvoja institucionalne mreže sociologijskih istraživačkih ustanova. Njegov način ponašanja u potonjem slučaju valja spomenuti kao školski primjer poštivanja stava referentnog dijela znanstvene zajednice i nesklonosti primjene instrumenata moći čemu političari inače teško i rijetko odolijevaju.

Šušar i ja bili smo članovi Odbora za formiranje jedinstvenog sociologijskog instituta u Hrvatskoj 1971. i 1972. godine, što ga je imenovao ondašnji predsjednik Republičkog savjeta za znanstveni rad Hrvatske. Rezultat rada tog Odbora bio je prijedlog udruživanja Centra za sociologiju sela s IDIS-om što je i ostvareno. Godine 1977. i 1978. bili smo suradnici na projektu stvaranja jedinstvene istraživačke i nastavne sveučilišne ustanove u koju bi se udružili IDIS, Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta i Studij socijalnog rada. Zašto to spominjem? Iz dva razloga. Prvo, Šušar je u potonjem prijedlogu slijedio Mertonovo zalaganje u »Suvremenim socijalnim problemima« iz 1961. godine i, drugo, kada je taj prijedlog dočekan »na nož« a njegovi autori prozvani »mladim lavovima«, Šušar iako je bio u poziciji moćnika nije iskoristio nijednu polugu ili instrument vlasti ili moći. Poštivao je stav referentnog dijela znanstvene zajednice.

Sa stajališta zaokruženja ovog krokića o Šuvaru valja reći riječ-dvije o njegovom sudjelovanju u radu Studijske grupe »Čovjek i sistem«.

Članstvo u Studijskoj grupi »Čovjek i sistem« od 1971. pa do 1980-ih posebice govori o Šuvaru. Ovaj interdisciplinarni tim sastavljen od četrdesetak prominentnih, istaknutih i perspektivnih istraživača iz Zagreba, Ljubljane, Beograda, Sarajeva i Splita, zastupnika različitih teorijsko-metodoloških orijentacija – jer različiti oblici i načini reprodukcije društvenog života zahtijevaju posebne metode – izvodeći u IDIS-u pod voditeljstvom Eugena Pusića i Rudija Supeka projekt *Globalni društveni sistem* nastojao je pridonijeti teorijama društvene organizacije i društvenog sustava, te aplicirajući ih u istraživanju pokušao osigurati racionalne osnove za razvojnu koncepciju vlastitog društva. Riječ je o jednom od najkreativnijih timova čiji su rezultati utjecali na razvoj istraživanja u brojnim znanostima, timu prepoznatom i priznatom u svjetskoj znanstvenoj zajednici. Šuvar je toj skupini naravno pripadao, jer je vrstan istraživač grandioznog raspona socioloških problema od autarkičnog zaseoka do interesima multinacionalki dirigirane globalizacije.

Šuvara krasi impresivna bibliografija radova.

Iz sociologije sela i grada Šuvar je tijekom 44-godišnje znanstvene karijere objavio 21 studiju i knjigu, te više od pedeset znanstvenih radova. Glavna Šuvarova djela iz tih područja čine ove studije i knjige:

1. Poljoprivredna proizvodnja i socijalno-demografska kretanja na jadranskom području Jugoslavije (Agrarni institut, Zagreb, 1963.);
2. Društveno-ekonomski uvjeti povećanja obradivog zemljišta u društvenom vlasništvu i posjedu (Agrarni institut, Zagreb, 1965.);
3. studija »Društvene promjene u selu«, u koautorstvu sa Vladom Cvjetičaninom, Edhemom Dilićem i Svetozarom Livadom (Agrarni institut, Zagreb, 1966.);
4. studija »Promjene društveno-ekonomske strukture sela u SR Hrvatskoj«, u koautorstvu (Agrarni institut, Zagreb, 1968.);
5. studija »Društvene promjene i djelovanje komunista u selu«, koautor sa Jordanom Jelićem i Ivanom Magdalenićem i redaktor (Agrarni institut, Zagreb, 1969.);
6. Sociološki presjek jugoslavenskog društva (Školska knjiga, Zagreb, 1970.);
7. Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji: zbornik teorijskih i metodoloških radova, koautor i redaktor (2. naslov u Biblioteci sociologije sela, Zagreb, 1972.);
8. Između zaseoka i megalopolisa (1. naslov Biblioteke sociologije sela objavljen 1973., za koji je dobio godišnju znanstvenu nagradu »Božidar Adžija« 1974.);
9. Društvene promjene u selu, u koautorstvu (3. naslov Biblioteke sociologije sela objavljen 1974.);

10. dvotomna »Sociologija sela«, sveučilišni udžbenik nestandardnog formata (Školska knjiga, Zagreb, 1988.).⁴

Pred kraj života Šuvar je pripremao zbornik intervjuva i tekstova o globalizaciji, imao u nacrtu brojne radove, među kojima i članak o pojavi i nastanku seljaštva u antičkoj Grčkoj koji mi je prije godinu dana obećao za »Sociologiju sela«.

Zbog svega rečenog šteta je što je veliki dio svoga života proveo u svijetu politike. Politika je bila njegov osobni izbor, jer je vjerovao da na taj način može ostvariti utjecaj na društvene procese i značajnije pridonijeti postizanju vizije nego kao znanstvenik, mada se od znanosti i uloge sveučilišnog nastavnika nikada nije odvojio.⁵

Naposljetku, Šuvar je bio čovjek koji je svakome u znanosti i izvan znanosti tko mu se obratio pružao nesebično pomoć, radilo se o znanosti ili o ma kojem drugom području.

Primljeno: 11. srpnja 2005.

Prihvaćeno: 11. srpnja 2005.

---

⁴ Ovaj spisak valja kompletirati barem s još ovim naslovima iz drugih područja: Nacije i međunacionalni odnosi (1970.); Samoupravljanje i alternative (pet izdanja od 1972. do 1982.); Tvornica i škola (za koju je primio nagradu »Nina« 1978.); Pitanja kontinuiteta (Vjesnikova nagrada »Vladimir Bakarić« 1986.); Svijet obmana: sociološki eseji (1986.); Socijalizam i nacije I. i II. svezak (1988.); Vrijeme iskušenja (1988.) i Hrvatski kanusel: eseji iz političke sociologije (2003. i 2004.).

⁵ Šuvar je imao bogatu političku karijeru uz koju se vezuju kontroverzne ocjene. Od 1974. do 1982. bio je članom Izvršnoga vijeća Sabora SR Hrvatske i predsjednikom Republičkoga komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu iz tog se razdoblja za njegovo ime vezuje osporavana reforma obrazovanja ali i izgradnja četiriju kapitalnih objekata kulture (Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Muzej »Mimara« i Muzejski centar »Julije Klović« u Zagrebu), te izgradnja novog objekta Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu). Šuvar je od 1972. postao članom CK SKH-a, 1982. članom užeg partijskog vodstva, da bi od lipnja 1988. do svibnja 1989. bio predsjednik Predsjedništva CK SKJ, a od svibnja 1989. do kolovoza 1990. (kada je opozvan) bio član Predsjedništva SFRJ. Iz SKH-SDP istupio je 1. listopada 1990., a u listopadu 1997. osnovao je Socijalističku radničku partiju na čijem je čelu bio do travnja 2004.

Stipe Šuvar – nestor naše sociologije sela

Vlado Puljiz

Studij socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

Za razumijevanje mjesta i uloge Stipe Šuvara u utemeljenju i razvoju naše sociologije sela treba poći od konteksta vremena u kojem se on u njoj pojavio i djelovao. Zbog toga ćemo na početku ovog priloga ukratko podsjetiti na vrijeme, sadržaj i način djelovanja Stipe Šuvara u sociologiji sela.

Okolnosti nastanka sociologije sela

Do početka šezdesetih godina, kada je utemeljen Odjel za sociologiju sela Agrarnog instituta u Zagrebu, a Stipe Šuvar postao njegovim voditeljem, sociologija sela kao znanstvena disciplina u Hrvatskoj praktično nije postojala. Međutim, imali smo bogato naslijeđe i građu za proučavanje sela, već od 19. stoljeća. U svome prvom, mogli bismo reći programatskom, članku »Naslijeđe i stremljenja ruralne sociologije«, objavljenom u »Našim temama« br. 2 iz 1962., Stipe Šuvar zaključuje »...mi imamo bogato naslijeđe i obimnu građu za ruralnu sociologiju, ali ruralne sociologije nemamo, odnosno ona je tek u počecima« (kurziv S.Š.). Generaciji ruralnih sociologa koju je on predvodio bila je, dakle, namijenjena zahtjevna zadaća valorizacije ruralnog naslijeđa, ali, što je važnije, pokretanje novih istraživanja sela. Pritom je trebalo osloniti se i na dostignuća tada razvijene ruralne sociologije u svijetu, napose u SAD-u i Francuskoj.

Potkraj 19. stoljeća u Hrvatskoj su stvorene prve nacionalne kulturne institucije kao što je Sveučilište i Akademija, probudila se nacionalna svijest, pa su selo i seljaštvo dospjeli u središte pažnje intelektualnih elita. One s oduševljenjem otkrivaju zatomljene vrijednosti seljačke kulture. Seljaštvo – to je »narod«, a narodni duh nadahnjuje predvodnike nacionalno osviještene inteligencije, i pristalice narodnjačkih političkih pokreta, uostalom, koji u to doba bujaju u južnoj i istočnoj Europi. Bilo je to plodonosno razdoblje za proučavanje narodnog života i običaja, te sveukupnoga narodnog stvaralaštva. U Hrvata u tome prednjače Baltazar Bogišić i Antun Radić. Baltazar Bogišić, neko vrijeme predsjednik Međunarodnog sociološkog instituta, proučava narodni život. Sastavio je prvi upitnik i pokrenuo empirijsko istraživanje sela. Slično Baltazaru Bogišiću, Antun Radić potiče istraživanja seoskoga načina života. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća A. Radić uređuje »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena« JAZU u kojem je objavljena opsežna građa o našem seljaštvu i njegovoj kulturi, 1900. pokreće seljački list »Dom«, a zajedno s bratom Stjepanom 1904. godine utemeljuje Hrvatsku pučku seljačku stranku, političku partiju koja između dva svjetska rata izvodi

hrvatsko seljaštvo na političku pornicu. Kod Srba u proučavanju seljaštva i narodnog života prednjače V. S. Karadžić, J. Cvijić, S. Novaković i S. Vukosavljević.

Između dva svjetska rata seljaštvo je i dalje najbrojnija društvena klasa, ali se uslijed prodora robno-novčanih odnosa te prvotnoga kapitalizma, sve više socijalno raslojava i pauperizira. U središtu je pozornosti analitičara seoskih prilika mukotrpan seljački život, posvemašnja bijeda, sitan i rasparceliran posjed («nitko ne zna kao seljak s koliko se malo ipak može živjeti», piše za to doba Mijo Mirko-
vić), agrarna prenaseljenost, stalna potraga za zaradom izvan sela, migracije – od nadničarskih do prekooceanskih, seljački dugovi i pritisak zelenaša i državnih poreznika. Najupečatljiviju sliku seljačke bijede u tridesetim godinama prošloga stoljeća ostavio nam je Rudolf Bićanić u svojoj dvotomnoj knjizi »Kako živi narod«, čiji je reprint objavljen 1996. godine. Kao metafora o seljačkom životu iz toga doba zapamćena je Bićanićeva tvrdnja da tri četvrtine Hrvata spavaju na podu.

Socijalizam, uspostavljen nakon Drugoga svjetskog rata, temeljito je uzdrmao dotadašnju agrarnu strukturu, tradicionalan seljački način života te pokrenuo ambiciozan projekt »socijalističke transformacije sela«. U početku socijalističkog razdoblja primjenjivalo se surove oblike pritiska na seljaštvo (kolektivizacija, kolonizacija, preraspodjela zemljišta), koje je, prema sovjetskom uzoru, trebalo, milom ili silom, nestati kao klasa preostala iz prethodnih epoha, a suprotna je zamislila arhitekata novog socijalističkog društva bez klasa i privatnog vlasništva. No, zbog neuspjeha kolektivizacije, napuštanja sovjetskog modela početkom pedesetih godina, ali i zbog straha da se radikalnim mjerama ne uništi poljoprivrednu proizvodnju, nužnu za reprodukciju društva, odstupa se od koncepta prisilne socijalističke preobrazbe sela te prihvaća model, kako se tada govorilo, postupne evolucije socijalističkih proizvodnih odnosa u selu. Glavni ideolozi novog smjera agrarne politike istaknuti su političari, u prvom redu Edvard Kardelj i Vladimir Bakarić, čije su ideje o socijalističkom razvoju sela bile obvezno polazište u svim raspravama o agraru. Istodobno su u prva dva poslijeratna desetljeća intenzivni procesi industrijalizacije i urbanizacije, što pokreće veliki transfer seoskog stanovništva u gradove i nepoljoprivredne djelatnosti. Kao posljedica industrijalizacije i urbanizacije, pojavili su se novi, dotad u tim razmjerima nepoznati socijalni fenomeni, kao što je depopulacija seoskih područja, starenje i feminizacija seoskog stanovništva, mješovita gospodarstava, neobrađeno zemljište («socijalni ugar») itd. Takvu znatno promijenjenu sliku sela otkrio je Popis poljoprivrede iz 1959., a njegove glavne rezultate sustavno je obradio Petar Marković u knjizi »Strukturne promene u selu kao rezultat ekonomskog razvitka«, objavljenoj 1963. godine. U Hrvatskoj se pojavljuju prva značajnija ekonomska istraživanja seljačkog gospodarstva u socijalističkim uvjetima, te radovi iz područja agrarne geografije i nekih drugih.

U to doba u Agrarnom institutu u Zagrebu 1963. je utemeljen Odjel za sociologiju sela, na čelu kojeg je dvadesetsedmogodišnji Stipe Šuvar, diplomirani pravnik, relativno mlad, ali s već znatnim iskustvom publicista, novinskog urednika i javnog djelatnika, čovjek velike inteligencije, nevjerovatne marljivosti i radne energije, umješan organizator i samopouzdan i poduzetan intelektualni stvaralac.

Tri dimenzije djelovanja Stipe Šuvara u sociologiji sela

Tri dimenzije Šuvarova djelovanja u sociologiji sela u šezdesetim godinama, međusobno tijesno isprepletene, izdvajamo radi što boljeg predstavljanja njegova opsežnog doprinosa. Prva se dimenzija odnosi na institucionalizaciju sociologije sela kao znanstvene discipline, druga na pokretanje i vođenje prvih velikih ruralno-istraživačkih projekata, a treću vidimo u Šuvarovim ruralno-sociološkim radovima, što ih se danas svrstava u klasična djela naše ruralne sociologije, baš kao što su to svojedobno bila djela Bogišića, Radića i Bićanića.

Institucionalizacija sociologije sela

Za institucionalizaciju sociologije sela važna su bila tri događaja. Prvi je samo utemeljenje Odjela za sociologiju sela Agrarnog instituta, drugi je pokretanje časopisa »Sociologija sela«, a treći – osnivanje Katedre za sociologiju naselja (sociologije sela i grada) u Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Stipe Šuvar zaposlio se u Agrarnom institutu 1961., nakon što je kratko vrijeme radio kao asistent na sveučilišnoj katedri društvenih znanosti. Na njegovu inicijativu u Agrarnom je institutu kao pandan Odjelu za ekonomiku agrara 1963. utemeljen Odjel za sociologiju sela u kojem, osim Šuvara kao voditelja, te godine rade (redosljedom kako su pristizali u Odjel) Vlado Cvjetičanin, Svetozar Livada i Vlado Puljiz. Prvoj generaciji istraživača Odjela 1965. godine priključio se Edhem Dilić. Potkraj šezdesetih i početkom sedamdesetih u Odjel je (tada u okrilju Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu) pristigla druga generacija istraživača (Milan Župančić, Ivan Magdalenić, Ruža First, Alija Hodžić, Maja Štambuk i drugi), koja je dala nov zamah razvoju te mlade discipline. (Ovdje ne spominjemo urbane sociologe koji su, također pod vodstvom Stipe Šuvara, u IDIS-u pokrenuli istraživanja gradskih fenomena, o čemu će biti riječi u drugim priložima.)

Osnivanje Odjela za sociologiju sela presudno je utjecalo na razvoj discipline: uspostavljen je nužan institucionalni okvir za znanstveni i nakladnički rad, a nastalo je i središte okupljanja vanjskih suradnika koji su dotada djelovali raspršeni i međusobno nepovezani. Odjel je, uz to, dobio priliku surađivati s ruralnim institucijama i istraživačima u Europi i svijetu. Treba podsjetiti kako je u to doba u zapadnim zemljama prisutno veliko zanimanje za jugoslavensko iskustvo u razvoju sela i poljoprivrede. Premda suradnici Odjela nisu imali sveučilišne titule, a nisu bili ni školovani sociolozi sela, s velikim su se marom i entuzijazmom prihvatili ruralnih istraživanja. Ukupnom radu i uspjesima ove skupine pečat je davao Stipe Šuvar, koji je svojim znanjem, intelektualnom snagom i poduzetnošću (koja se, nama, njegovim suradnicima ponekad činila kao da graniči s drskošću), ulijevao samopouzdanje i vjeru u stvaranje nečega novog i korisnog.

No iskustvo nas uči da znanstveno-istraživački odjeli nastaju i nestaju. Njihovo se značenje naknadno valorizira, temeljem postignutih rezultata i utjecaja. Da će Odjel za sociologiju sela postati respektabilna znanstveno-istraživačka činjenica u

hrvatskim društvenim znanostima postalo je razvidno već te 1963. godine, kad je Stipe Šuvar pokrenuo časopis »Sociologija sela«. U prvom su uredništvu, osim suradnika Odjela za sociologiju sela, bili najznačajniji ruralisti s područja tadašnje države. Tako je učvršćen primat zagrebačke skupine ruralnih sociologa u jugoslavenskim razmjerima. Treba napomenuti da je »Sociologija sela« bila prvi časopis te vrste, ne samo u Jugoslaviji nego i u tadašnjima socijalističkim zemljama. Za »Sociologiju sela« pročuilo se u ruralno-sociološkim krugovima u svijetu. Tako je uspostavljena suradnja, osim sa zapadnim ruralnim sociolozima, s ruralnim istraživačima u drugim socijalističkim zemljama, prije svega onima u Poljskoj i Čehoslovačkoj. Ukratko, u našoj znanstvenoj i stručnoj javnosti ruralna se skupina iz Agrarnog instituta postupno, prije svega zahvaljujući dostignućima časopisa »Sociologija sela« te inicijativi Stipe Šuvara, etablirala kao relevantna znanstvena jedinica koja je otvorila novo istraživačko polje.

Nekoliko godina nakon osnivanja Odjela i pokretanja časopisa, sociologija je sela kao znanstvena disciplina ušla u korpus sveučilišnog obrazovanja. Godine 1969., naime, Stipe Šuvar je u Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu izabran za honorarnog docenta na kolegiju Sociologija naselja. Taj se kolegij sastojao od sociologije sela i sociologije grada. Osnivanjem Odjela za sociologiju sela, pokretanjem časopisa »Sociologija sela« te osnivanjem Katedre sociologije naselja, praktično je završena institucionalizacija sociologije sela kao znanstvene discipline u Hrvatskoj.

Projekti istraživanja

Usporedo s institucionalizacijom sociologije sela, u Odjelu za sociologiju sela provedena su značajna empirijska istraživanja. U tom pogledu vrijedno je izdvojiti tri osobito velika. Prvi je bio projekt »Društveno-ekonomski uvjeti širenja obradivog zemljišta u društvenom vlasništvu i posjedu«. Naručila ga je Jugoslavenska banka, a studija je dovršena 1965. godine. Cilj je bio utvrditi »uvjete širenja« društvenog zemljišta, što je bilo moguće otkriti nakon pomne analize strukturnih promjena u selu. Drugim riječima, mada je projekt, prema cilju, bio ideološki usmjeren, on je suradnicima Odjela za sociologiju sela omogućio baviti se pojedinim socijalnim fenomenima sela i tako utvrditi dimenzije i karakter socijalnih procesa o kojima su imali uopćena prethodna znanja. Suradnici u projektu, kako iz samog Odjela tako i oni vanjski, priredili su pojedinačne studije, a Stipe Šuvar je napisao sintezu, mogli bismo reći optimistički intoniranu, u pogledu razvoja »socijalističkih odnosa u selu«. Treba reći da su događaji što su uslijedili demantirali naše prognoze i da se socijalistički sektor poljoprivrede otad zapravo više nije širio. Ostala je bitna njegova uloga u organiziranju (kooperaciji) i preradi primarnih proizvoda individualne poljoprivredne proizvodnje.

Godinu poslije, Odjel je, pod vodstvom Stipe Šuvara, izradio višestruko značajnu studiju »Društvene promjene u selu«. Ona je sadržavala sintezu dotadašnjih saznanja o procesima u našem selu. Bila je oslobođena ideološki obojenog cilja, uobičajenog u tadašnjim društvenim istraživanjima, a uz to je dala priliku za usmje-

ravanje suradnika Odjela na pojedina istraživačka područja. Neki su suradnici to iskoristili za pripremu doktorata i vlastitih knjiga. Studiju »Društvene promjene u selu« financirao je Savezni fond za znanstveni rad. To je bilo značajno, jer je tako Odjel prvi put dobio za znanstveni rad namijenjena sredstva. Dotad su ih dobivale samo etablirane i u državnim tijelima priznate znanstveno-istraživačke ustanove.

Stipe Šuvar je 1965. doktorirao na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s temom o kulturnim promjenama u selu, pa je i to bio veliki korak u znanstvenom legitimiranju ruralno-istraživačke skupine u Odjelu za sociologiju sela Agramskog instituta i oko časopisa »Sociologija sela«.

Od drugih projekata na kojima su radili ruralni sociolozi okupljeni oko Stipe Šuvara vrijedi izdvojiti »Tipologiju ruralnih sredina u Jugoslaviji«. Inspiracija za ovaj projekt bilo je istraživanje kojeg je pokrenula skupina istraživača francuskog C.R.N.S.-a pod vodstvom najuglednijega ruralnog sociologa Henri Mendrasa. Cilj je francuskih istraživača bio veberovskom metodom rekonstruirati osnovne tipove francuskih ruralnih sredina s njihovim izvornim obilježjima, koje nisu potpuno potisnuli valovi modernizacije. O metodologiji primijenjenoj u tom istraživanju razvila se zanimljiva rasprava među samim članovima Mendrasove skupine, o čemu su ruralni sociolozi u Zagrebu imali dovoljno informacija. Stipe Šuvar okupio je nekoliko najpoznatijih jugoslavenskih znanstvenih institucija i istraživača te 1970. pokrenuo projekt istraživanja tipologije ruralnih sredina. Njegov se metodološki predložak razlikovao od Mendrasova, a nekoliko je suradnika u nekoliko jugoslavenskih znanstvenih centara obradilo dotadašnja srodna domaća i strana istraživanja. Potom je obavljena provjera istraživačkih instrumenata u nekoliko hrvatskih sela. Međutim, zbog naglo promijenjenih prilika u društvu početkom sedamdesetih godina, taj projekt nikada nije dovršen. Ipak je, 1972. objavljena zbirka metodoloških radova pod naslovom »Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji«, u kojoj osobitu pozornost zavređuje prilog Stipe Šuvara pod naslovom »Tipologijska metoda u našem istraživanju«.

U Odjelu za sociologiju sela obavljena su šezdesetih godina brojna druga istraživanja kojima je bitan doprinos dao Stipe Šuvar, ali ova tri čine mi se svojstvenima za njegovu tadašnju istraživačku usmjerenost, pa sam ih zbog toga izdvojio.

Radovi

Paralelno s organizacijskim djelovanjem na etabliranju sociologije sela kao znanstveno-istraživačke discipline te vođenjem znanstveno-istraživačkih projekata šezdesetih godina, Stipe Šuvar piše i objavljuje ruralno-sociološke studije i članke. Oni najbolje zrcale njegov talent u promišljanju socijalnih pojava našeg sela. Izdvojiti ćemo tri rada, što su obilježila njegovo bavljenje sociologijom sela. Prvi je bila doktorska disertacija »Kulturni odnosi i njihove perspektive u našem današnjem selu«, obranjena na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1965. godine. Riječ je o iznimno vrijednom tekstu, koji nikada u cijelosti nije objavljen. Šuvar je u njemu sažeo sve bitno što se u to vrijeme znalo o našem selu i seljaštvu. On je te spozna-

je interpretirao i stavio u okvir teorija najuglednijih svjetskih autora, sociologa i antropologa o seljačkoj, narodnoj kulturi kao antipodu visokoj, urbanoj kulturi vanjskog, »anglobirajućeg društva«, kako ga naziva Henri Mendras. Uistinu zadivljuje ta Šuvarova sinteza saznanja o selu u kojoj je demonstrirao svoju superiornost analitičara spram svega što je poslije rata o našoj seoskoj kulturi i načinu života bilo napisano. Pripremajući disertaciju uporno je tragao za domaćima i stranim izvorima, kako bi potkrijepio svoje viđenje transformacije seljačkog društva, posebno nakon Drugoga svjetskog rata. Autor ovih redaka sjeća se njegovog rada na disertaciji, kad mu je pomagao u korištenju poznatih radova francuskih autora, poput Marca Blocha, Luciena Febvrea te drugih pripadnika škole analista, koji su najbolje opisali povijest francuskoga i europskog seljaštva.

Disertacija Stipe Šuvara, spomenuli smo, nije nikad objavljena u cijelosti, ali su njeni najznačajniji fragmenti objavljeni u knjizi »Između zaseoka i megalopolisa«, što se pojavila 1973., za koju je Šuvar dobio republičku znanstvenu nagradu. Vrijedno je spomenuti da je ta Šuvarova knjiga bila prva edicija u Biblioteci sociologije sela što ju je pokrenuo Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. U toj knjizi Stipe Šuvar, tada već redoviti nastavnik Sociologije naselja Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, proširuje svoj dijapazon zanimanja na urbanu sociologiju i na odnose selo – grad. U knjizi »Između zaseoka i megalopolisa« Šuvar povezuje svoju istraživačku, empirijsku usmjerenost i sintezu, što se naslanja na sociološku teoriju. Sociološka imaginacija s kojom se čitatelj uobičajeno susreće u Šuvarovim radovima nikada ne prelazi u puko domišljanje lišeno empirijskog temelja.

Treća knjiga koja je obilježila rad Stipe Šuvara u ruralnoj sociologiji bila je »Sociologija sela«, objavljena u dva toma 1988., kad je autor već duboko u političkim vodama. Ipak je našao vremena i snage da napravi još jednu sintezu vlastitoga gotovo tridesetgodišnjeg rada na sociologiji sela. U ovoj knjizi nalazimo nekoliko već objavljivanih Šuvarovih radova, ali i neke nove što sadrže autorova zapažanja o procesima u selu osamdesetih godina, dakle u doba kada se već nazirao krah socijalističkog projekta. Ovdje ćemo citirati kratak ulomak iz recenzije koju smo napisali za ovaj Šuvarov rad: »Ova opsežna studija nije pisana po pravilima udžbeničke sistematizacije, nego je dijelom sastavljena od fragmenata autorova opusa nastalih u toku dvadeset godina. ... Stoga ona u prvi mah djeluje ekstenzivno, sadržavajući mnogo empirijskih podataka, regionalnih istraživačkih uvida i historijskih objašnjenja fenomena sela. No, svejedno, čitalac će pronaći definiciju glavnih kategorija potrebnih za razumijevanje suštine seljačkog društva, a istovremeno će mu tekstualno obilje i prodorna analiza pomoći da dublje spozna svu složenost društvenih promjena koje je autor *in vivo* istraživao«.

Na kraju nešto osobno

Stipu Šuvara upoznao sam u imotskoj gimnaziji sredinom pedesetih godina. S njim sam surađivao kao novinar potkraj pedesetih u zagrebačkomu »Studentskom listu«, kojem je on bio glavni i odgovorni urednik. Godine 1963. napustio sam

posao u javnom odvjetništvu u Karlovcu i zaposlio se u Odjelu za sociologiju sela Agrarnog instituta, gdje je Stipe Šuvar pokrenuo ruralno-sociološka istraživanja. Upravo u ovom poslu došla je do izražaja snaga i kreativnost njegove ličnosti. Bio je istinski začinjavac i graditelj naše sociologije sela kao znanstvene i istraživačke discipline. No njegov nemiran duh odveo ga je dalje, na druga područja djelovanja, osobito u politiku, za koju je vjerovao da u odnosu na znanost omogućuje znatno veći utjecaj na tijekove događanja. Osobno sam uvijek žalio što Stipe Šuvar nije ostao ruralni sociolog, jer je tamo, bar mi se činilo, bio najkreativniji i dao najviše. Zato sam se obradovao kada sam pročitao njegov izvrstan feljton pod naslovom »Marginalije o gonjanju primoraca i vlaja«, kojeg je 2002., dakle potkraj života, objavio u »Makarskoj kronici«. Tako se Stipe Šuvar vratio svojim izvornim ruralnim temama, opisujući način života i odnose ljudi s jedne i druge strane Biokova, kraja u kojem je rođen. Pomislio sam: ipak je sociologija sela bila njegova dubinska vokacija!

Primljeno: 13. prosinca 2005.

Prihvaćeno: 21. prosinca 2005.

Šuvarov doprinos razvoju sociologije poljoprivrede

Srećko Brkić

Zagreb, Hrvatska

Iako Šuvar u svojim radovima izričito ne spominje sociologiju poljoprivrede odnosno agrarnu sociologiju, njezina je problematika dijelom obuhvaćena veoma široko shvaćenim pojmom ruralne sociologije, odnosno sociologije sela.¹ Šuvar se zapravo i ne trudi točno definirati predmet ove znanstvene discipline. Čini se da bi to previše ograničilo njegovu izuzetnu istraživačku znatiželju i raspon tema. On je 1962. (Šuvar, 1962., 1973.) naznačio osnovne zadaće naše ruralne sociologije što zapravo još nije bila ni utemeljena, iako je dobila mjesto kao poseban predmet na studiju sociologije. »Čini mi se da mi imamo bogato nasljeđe i obimnu građu za ruralnu sociologiju, ali ruralne sociologije nemamo, ona je tek u počecima«. Šuvar smatra kako treba proučavati i seoski život u prošlosti, ali i uvijek kada se objašnjava suvremene aspekte seoskog života, »jer se ne može uspjeti ukoliko se ne istražuje geneza pojava« (Šuvar, 1973.: 11).

Šuvar (1973.: 14-16) nabraja što bi sve trebala proučavati ruralna sociologija: posljedice brzog prelaženja stanovništva iz poljoprivrede u druge djelatnosti, društvene aspekte postojeće agrarne prenaseljenosti i čimbenike njezina prevladavanja, ekonomske, društvene i kulturne promjene u selu, novine u kulturi seoskog stanovništva, promjene porodičnih i međuporodičnih odnosa, međusobne odnose raznih društvenih skupina, dinamiku strukture vlasništva na zemlji, međusobne utjecaje grada i sela. Šuvar kaže da se »neopravdano navješćuje iščezavanje svih razlika pa i suprotnosti između sela i grada« (1973.: 16) čime se distancira od u to doba prisutnih dogmatskih stavova o odnosu sela i grada.

Šuvar se u samom početku vrlo jasno opredjeljuje za sociologiju, odnosno ruralnu sociologiju koja svugdje treba »težiti da izazove društvenu akciju u skladu sa svojim otkrićima i zaključcima« (1973.: 17). Na jednoj strani se empirizam i prakticizam dodjeljuje primijenjenim sociologijama, a na drugoj je za opću sociologiju rezerviran »otmjeni posao teorijskih dedukcija«.

Šuvar, pak, smatra da sociologija uopće ne može nešto počinjati bez teorijskih postulata, niti išta objasniti bez teorijskih uopćavanja, pa se ni naša ruralna socio-

---

¹ Mirko Martić (1974.), tadašnji profesor kolegija »Agrarna sociologija« na Poljoprivrednom fakultetu često je, pak, rabio naziv »Sociologija sela i poljoprivrede«, kako bi proširio preuzak pojmovni okvir agrarne sociologije.

logija ne može ograničiti na promatranje samo unutar našeg prostora i društva. On, uz to, upozorava da se »svjesne akcije ne mogu izvoditi iz svijesti same, a bez minucioznih znanstvenih prodiranja u složenost društvenih struktura« (Šuvar, 1973.: 17). Za razliku od ekonomije i filozofije »sociologija svoje zaključke uopće ne može izvoditi ako ne uprlja ruke u stvarnosti« (Šuvar, 1964.: 448).

Nastojeći što cjelovitije osvijetliti društvene aspekte suvremenog sela, Šuvar prati vrlo širok krug pitanja u svezi s modernizacijom poljoprivrede, područstvljavanjem zemljišta, agrarnim egzodusom, zadrugarstvom i kooperacijom, obiteljskim gospodarstvom, agrarnom politikom, položajem poljoprivrednika, te nizom specifičnih pitanja razvoja poljoprivrede. Svoje analize Šuvar znalački teorijski osmišljava i spušta ih često sve do razine političkog djelovanja. On je angažiran znanstvenik vođen interesom da znanstvene spoznaje približi praktičnim akcijama. Takav je način rada znatno zahtjevniji – svojstven zapravo velikim znanstvenicima.

U ovom prilogu pokušat ću osvijetliti dva pitanja o poljoprivredi što se provlače kroz radove Stipe Šuvara – industrijalizaciju i modernizaciju poljoprivrede te obiteljsku poljoprivredu.

Cijelo vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata Jugoslavija je imala nedostatnu proizvodnju hrane za vlastite potrebe, pa je povećanje poljoprivredne proizvodnje bio najvažniji cilj agrarne politike. To se pokušalo riješiti najprije uz pomoć seljačkih radnih zadruga, zatim općih poljoprivrednih zadruga, poljoprivrednih dobara i kombinata, te revitalizacijom zadrugarstva i kooperacije, a nakon devedesetih revitalizacijom obiteljske poljoprivrede.

Posljedicom je niže proizvodnosti rada u poljoprivredi niži dohodak poljoprivrednog stanovništva, u usporedbi sa zaposlenima u nepoljoprivrednim djelatnostima (Šuvar, 1988.2: 483). Proces modernizacije i tehničko-tehnološki razvoj poljoprivrede bio je žrtvovan u ime razvoja industrije, ne samo u nas nego i u brojnim drugim zemljama, napose onima koje su provele kolektivizaciju poljoprivrede. Proces modernizacije poljoprivrede u zapadnoeuropskim zemljama traje vrlo dugo, a osobito pedetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, uza znatna državna sredstva za poticanje proizvodnje i promjene agrarne strukture. To je omogućilo i povećanje proizvodnje i stvaranje velikih viškova pojedinih poljoprivrednih proizvoda, viška radne snage u poljoprivredi, depopulaciju seoskih područja, ali i prouzročilo ozbiljne ekološke posljedice. Tako je modernizacija poljoprivrede, ustvrdio je tadašnji predsjednik Europskog društva za ruralnu sociologiju Howard Newby (1985.), barem u Europskoj Uniji, postala žrtvom vlastitoga uspjeha.¹ U SAD-u je pitanje modernizacije poljoprivrede početkom 20. stoljeća, što se dovodi u vezu i s konstituiranjem ruralne sociologije 1908., rješavano dobrom organizacijom savjetodavne službe, eksperimentalnih stanica i agroekonomskih zavoda, stručnim usavršavanjem farmera i unošenjem novih ideja i tehnika u proizvodnju. Pritom je bila vrlo važna uloga i ruralne sociologije koja je svojim spoznajama pomogla prevladati »pred-modernu« kulturu farmera što je bila zaprekom modernizaciji poljoprivrede (Harper, 2000.: 38).

I Šuvarova istraživanja šezdesetih, i poslije, pokazuju kako su brojne socijalne i kulturne barijere procesu modernizacije. U Jugoslaviji se pedesetih godina, nakon odstajanja od kolektivizacije, proces industrijalizacije i modernizacije odvijao u znaku općih poljoprivrednih zadruga, ali i osnivanjem poljoprivrednih dobara i industrij-sko-poljoprivrednih kombinata, u čemu je Hrvatska prednjačila. Ova su poljoprivredna gospodarstva odigrala važnu ulogu u modernizaciji poljoprivrede. No, proces je gotovo zaustavljen devedesetih, na jednoj strani zbog rata, a na drugoj, zbog definitivne »ekonomske katastrofe« krupnih poduzeća, kada su se izmijenili financijski uvjeti njihova poslovanja (Bilić, 2005.: 122). Hrvatska se agrarna politika, pod utjecajem zajedničke agrarne politike Europske Unije opredijelila za održiv razvoj i bogatu i raznovrsnu ponudu hrane za domaće potrebe i izvoz zasnovane na znanju, uz potpunu prehrambenu sigurnost hrvatskog stanovništva i očuvanje okoliša (Bašić, 1997.: 4). Održiva poljoprivreda, što je se već označuje »četvrtom poljoprivrednom revolucijom« zahtijeva, naravno, povećanje proizvodnje po jedinici površine, uz održanje ekonomske ravnoteže i primjenu sustava integralne ishrane i zaštite bilja, što je moguće manju uporabu vanjskih inputa i reduciranu obradu tla (Bašić, Igrc-Bartić, Bertić, 1997.). Jan Čížek (1997.: 124-126), poznati zagovornik organsko-biološke poljoprivrede, kaže da su mnoga naša područja ostala, nasreću, pošteđena od prevelike i besmislene industrijalizacije poljoprivrede i da im organska poljoprivreda može pomoći očuvati proizvodne resurse kao prepoznatljiv kulturni krajolik pogodan za razvoj turizma. Takva održiva poljoprivredna proizvodnja zahtijeva i primjenu biotehnologije, čime se uvelike može uštedjeti fosilne izvore energije i povećati genetski potencijal biljnih i životinjskih vrsta (Redžepović, Marić, 1997.).

Sukob rasta proizvodnje i ekologije nameće pitanje je li moguć ekokompatibilan kapitalizam? Serge Latouche (2005.: 6-7) kaže kako dioničari žele da im dionice maksimalno rastu u što kraćem roku i neće bez prisile odustati od grabeža, pa je takav koncept moguć samo teorijski. Izlaz je u smanjenju pritiska na ekologiju iz šezdesetih i sedamdesetih godina i poticanju proizvodnje međuovisnih dobara, internalizaciji troškova, smanjenju rasipanja energije i stavljanja moratorija na tehnološke inovacije i dodatno oporezivanje troškova reklamiranja. Vraćamo li se gotovo stotinjak godina unatrag kada se je Nikolaj Ivanovič Buharin (1983.: 158) zauzimao da se tip privrede vođene profitom zamijeni »tipom privrede koja zadovoljava potrebe masa«. Svjedoci smo da se taj model nije mogao održati jer nije nudio prihvatljiva rješenja niti u pogledu zadovoljavanja potrebe niti u pogledu ekoloških zahtjeva.

Kad u drugoj polovici osamdesetih, piše knjigu *Sociologija sela*, Šuvar² navodi kako u svijetu ima više od 2,5 milijarde seljaka – tradicionalnih seljaka, komerci-

² Stipe Šuvar: *Sociologija sela*, I.-II., Školska knjiga, Zagreb, 1988. U ovom najznačajnijem djelu naše sociologije sela, koje nema oblik udžbenika u klasičnom smislu, Šuvar u šest dijelova i na gotovo tisuću stranica sustavno objavljuje pitanja sociologije sela kakvima se bavio dvadesetpet godina, navodeći pritom više od 1200 izvora vlastitih i drugih knjiga, rasprava i članaka, studija i drugih edicija i statističkih izvora.

jaliziranih farmera, poljoprivrednih proletera i bezemljaša, djelomičnih i rekreativnih poljoprivrednika, radnika na okućnicama – a da još ponedje ima i protoseljaka. Glavnina seljaka postali su postseljaci, kaže Šuvar, ne samo u Europi, već posvuda gdje se odigrala ili je u tijeku industrijalizacija (Šuvar, 1988., I.: 460). Seljak se pretvorio u poljoprivrednika, proizvođača hrane za tržište, koji često i dodatno radi u drugim djelatnostima, poglavito u gradu, pa oni s građanima dijele istu kulturu i sudjeluju u političkom životu, ne više pod patronatom feudalnih i crkvenih elita, nego neposredno posredstvom političkih partija i zastupnika (Šuvar, 1988., I.: 261).

Šuvar ističe kako je sam izraz »seljak« stoljećima imao pežorativan prizvuk... »a u socijalističkom društvu označava pripadnika društveno-ekonomskog sloja koji će potpuno iščeznuti zajedno sa socijalnim miljeom u kojem se seljački način života reproducirao«. U uvjetima kad je zemljišni posjed sveden na granicu 10 hektara, kada seljaci nisu mogli dizati kredite niti kupovati mehanizaciju, seljački posjed, kaže Šuvar, ne može računati na snažniji privredni napredak i jeftinu proizvodnju. »Taj je posjed 'nužno zlo' dok se dovoljno ne proširi industrijalizirana poljoprivreda koja će podmirivati osnovne društvene potrebe. Bolji standard i moderniju proizvodnju sitni seljački posjed može danas pružiti samo ako se osloni na društvene organizatore proizvodnje. Omladina jasno opaža ovu besperspektivnost i stoga toliko izbjegava da svoju budućnost veže uz ovaj posjed« (Šuvar, 1965., 1973.: 81).

Šuvar ističe kako je »teorijski cilj socijalizma podruštvoiti poljoprivredu, a time 'izbrisati' i seljaka kao privatnog vlasnika i proizvođača«. U razvijenim zemljama kapital je industrijalizirao i intenzivirao poljoprivredu i smanjio udjel poljoprivrednog stanovništva na samo nekoliko postotaka, a to u nas treba učiniti socijalizam, ali drukčije. Šuvar (1988., I.: 424) se zauzima za širenje zemljišnih površina u vlasništvu društvenih poljoprivrednih gospodarstava, prije svega velikim hidromelioracijama, komasacijom i arondacijom, te kupovinom zemlje staračkih i mješovitih gospodarstava. Nakon privredne reforme 1965. i kasnije, proces podruštvljenja zemljišta se veoma usporio i nisu se ostvarila predviđanja planera i istraživača u vrijeme veoma brze deagrarizacije i ruralnog egzodusa (Šuvar, 1988., II.: 152). Očekivanje, naime, da će zapošljavanje izvan poljoprivrednog gospodarstva omogućiti odvajanje od zemljišnog posjeda nije se pokazalo realnim jer je većina zaposlenih nastavila i dalje obrađivati zemlju koja im je bila izvorom dodatnih prihoda, te važan oslonac socijalne sigurnosti i ekonomske neovisnosti.

Šuvar drži da bez centralizacije i koncentracije zemljišta u krupna poljoprivredna gospodarstva nema uvjeta za industrijaliziranu poljoprivredu »koja će imati visoki organski sastav društvenog kapitala, naučnu organizaciju rada i proizvodnje, visoko specijalizirane proizvođače i proizvodnju u velikim serijama« (1988., II.: 169).

Društvena centralizacija i koncentracija proizvodnih sredstava, na drugoj strani, uvjet su za definitivno iščezavanje sitne parcelne proizvodnje. Ali je naša stvarnost, kaže Šuvar, daleko od toga, a sitan posjed i privatno vlasništvo zemlje bit će

još dugo naša ekonomska i socijalna stvarnost. Prema tome, »cilj socijalizma može i treba biti podizanje produktivnosti u poljoprivredi« (Šuvar, 1988., II.: 170). U zaustavljanju produktivnosti i organizaciji poljoprivredne proizvodnje u socijalističkim zemljama on vidi glavni uzrok nedostatne poljoprivredne proizvodnje. Ali je proces privatizacije u gotovo svima tim zemljama pokazao da se na krupnim državnim gospodarstvima može organizirati znatno efikasniju proizvodnju, kakvu su najčešće imala i naša društvena poljoprivredna gospodarstva prije privatizacije ili izraelski kibuci. Šuvar je bio u pravu kad je tvrdio da pitanje oblika vlasništva nije izvor osnovnih teškoća u poljoprivredi. Ali je ipak dvojbeno kad kaže da sitan posjed »nema više nikakve mogućnosti da... preraste u krupni... već da se u najboljem slučaju preobrazi u 'mini-farmu' ali unutar podjele rada koju... vode i diktiraju društveni, odnosno podruštvovljeni nosioci i organizatori« (1988., II.: 391). Šuvar ne vidi suvremenog seljaka izvan sustava društveno organizirane proizvodnje, što seljaka čini privjeskom toga sustava u kojem su njegovi interesi zapostavljeni. U budućnosti, zapravo, treba izgraditi sustav u kojem će obiteljska gospodarstva, krupna poljoprivredna poduzeća i samostalne zadružne organizacije biti konkurenti na tržištu, a uz pomoć društva treba stvoriti potrebne institucije, službe i infrastrukturu, a prije svega ulagati u ljudski kapital jer je on usko grlo u proizvodnji.

»Postalo je više nego očigledno da obiteljska poljoprivreda niti tako lako i brzo iščezava, niti stoji na putu kao prepreka. Naprotiv, ona je i potrebna i poželjna i još dugo nezamjenjiva u proizvodnji hrane i drugih poljoprivrednih proizvoda za domaće potrebe i za izvoz«. Šuvar (1988., II.: 448) k tome ističe da je obiteljska poljoprivreda elastičnija i izdržljivija, a ima i druge motive osim čisto ekonomskih. Agrarna politika bi, po njemu, trebala uvažavati specifičnosti poljoprivredne proizvodnje u tekućoj ekonomskoj politici i stvaranje uvjeta za njezinu ravnopravnost na tržištu.

Šuvarove tvrdnje kako obiteljska poljoprivreda neće tako brzo iščeznuti, da ne stoji na putu kao prepreka, da će još dugo biti potrebna, poželjna i nezamjenjiva u proizvodnji hrane, da osim ekonomskih ima i druge motive, da je elastičnija i izdržljivija od drugih oblika organizacije proizvodnje, ne isključuju i druge njezine prednosti i nedostatke. Čini se da su ti zaključci i rezultat njegovih novih spoznaja iz analize sadržaja 37 izlaganja seljaka u tadašnjoj Jugoslaviji. Te razgovore je inicirao i vodio osobno sam Šuvar 12. veljače 1987. u zgradi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu. Na četrdesetak stranica knjige, Šuvar je objavio izvorna mišljenja seljaka o pitanjima poljoprivrede i sela (1988., II.: 337-378). Ova izvrsna građa jamačno će biti predmetom daljnega proučavanja i analiziranja. Nije tu bilo riječi samo o aktualnom stanju i problemima, već i o pogreškama i zabludama naše agrarne politike u tih četrdesetak godina. Seljaci su otvoreni i kritični, nezadovoljni vlastitim položajem, osjećaju se diskriminirani i prepušteni sami sebi. I dok se u ovo naše doba traga za novim rješenjima, mnogi se seljaci s nostalgijom sjećaju tih vremena.

Želim, na kraju, dodati kako Šuvara osobno gotovo nisam poznao. Prvi put sam ga vidio na jednom sastanku u Institutu za ekonomiku i organizaciju poljo-

privrede u Kačićevoj ulici u Zagrebu u svibnju 1965., kada se raspravljalo o saveznom projektu »Društveno-ekonomske promjene u selu«, kojega su vodili Branko Štancl i Mirko Martić. Šuvar je bio pozvan kao direktor Agrarnog instituta. Htio je vidjeti program što sam ga držao u ruci u kojeg su već bili upisani autori većine tema. »Tko je ovo zapisan za slobodno vrijeme? Ja o tome imam preko stotinu kartica zabilješki«, pitao me je Šuvar. Tek sam 1973., kad je izišla njegova knjiga »Između zaseoka i megalopolisa« u njoj pročitao prilog o slobodnom vremenu u selu na više od trideset stranica, a koji je prije toga bio objavljen u »Kulturnom radniku« br. 5-6/1965. otprilike u isto doba kad sam ga prvi put vidio na tom sastanku.

Drugi put sam ga sreo 1974. na predavanju postdiplomcima iz Ekonomike poljoprivrede na Poljoprivrednom fakultetu u Zagrebu, kad je održao dvosatno predavanje na kolegiju agrarne sociologije. Treći put sam ga sreo na pogrebu Mirku Martiću u rujnu 1997., kad me zamolio da napišem kratak prilog o životu i radu Mirka za rubriku »in memoriam« u »Hrvatskoj ljevici«.

Moj profesor Mirko Martić mi je, međutim, više puta govorio o Šuvaru, kojeg je veoma cijenio. Dva detalja dobro pamtim. Prvi, kad je bila rasprava o Zakonu o usmjerenom obrazovanju. Martić je izrazio veliku zabrinutost što se eksperimentira sa cijelim naraštajima mladih. A kada smo se poslije našli u našoj sobi reče mi: »Stipe je pametan čovjek, a ovaj Zakon bi mu se mogao obiti o glavu. To se drukčije radi.« Drugi detalj sam zapamtio kada se Martić vratio sa sjednice Prosvjetnog savjeta Hrvatske u doba predsjednika Pere Šimleše. Šuvar je tada bio predsjednik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu. Martić je prelistavao bilješke za predavanje i papiri su se malo izmiješali. »Znaš, kad čovjek ima puno obaveza ne stigne sve to u miru obaviti. A gledam danas Šuvara kako pravi bilješke za naredni sastanak dok sjedi sa mnom na Prosvjetnom savjetu i vrlo aktivno sudjeluje u raspravi.« I još jedan detalj kojemu sam bio svjedok. U razdoblju od 1968. do 1971. putovao sam svakodnevno u Karlovac gdje sam stanovao s obitelji. U vlaku sam slušao razgovor studenata o profesorima. »Imamo mi profesora Šuvara koji ima fantastičnu memoriju. Teško je i povjerovati da netko zna napamet toliko mnoštvo podataka i činjenica.«

Literatura

1. Bašić, Ferdo, ur. (1997.): Hrvatska poljoprivreda na raskrižju: Nacionalno izvješće Republike Hrvatske. – Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva.
2. Bašić, Ferdo; Igrc-Barčić, Jasmina ; Bertić, B.: Održiva poljoprivreda. – U: Ferdo Bašić (ur.): Hrvatska poljoprivreda na raskrižju: Nacionalno izvješće Republike Hrvatske. – Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, str. 231-238.
3. Bilić, Stipan (2005.): Izazovi ulaska hrvatske poljoprivrede u EU: očekivani status seljaka, zadruga i poljoprivrednih poduzeća. – *Sociologija sela*, Zagreb, 43 (2005) 167 (1): 109-127.

4. Buharin, Nikolaj I. (1983.): Otkrića o sovjetskoj privredi. – U: Preobraženski, E. A. (ur.): *Nova ekonomika*. – Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost / prijevod Branko Miškić, pogovor Ivo Družić.
5. Čížek, Jan (1997.): Alternativna poljoprivreda. U: Ferdo Bašić (ur.): *Hrvatska poljoprivreda na raskrižju: Nacionalno izvješće Republike Hrvatske*. – Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, str. 124-126.
6. Harper, Douglas (2000.): Requiem for the Small Dairy: Agricultural change in Northern New York. – In: Harry K. Schwarzweller and Andrew P. Davidson (eds): *Dairy Industry Restructuring – Research in Rural Sociology and Development*, Vol. 8. – Amsterdam; New York; Tokyo: JAI - Elsevier science Inc, 2000.
7. Latouche, Serge (2005.): Ekofašizam ili ekodemokracija, *Le Monde diplomatique*, Hrvatsko izdanje, god. II, studeni 2005., str. 6-7.
8. Martić, Mirko, ur. (1974.): Sociologija sela i poljoprivrede: zbornik radova stranih autora. – Zagreb: Poljoprivredni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
9. Newby, Howard (1985.): Some Reflection of the Conclusion of the 25th Volume of *Sociologia Ruralis*. – *Sociologia Ruralis*, 25 (1985) 3/4: 207-213.
10. Redžepović, Sulejman; Marić, V. (1997.): Biotehnologija. U: Ferdo Bašić (ur.): *Hrvatska poljoprivreda na raskrižju: Nacionalno izvješće Republike Hrvatske*. – Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, str. 239-241.
11. Šuvar, Stipe (1962.): Nasljeđe i stremljenja ruralne sociologije. – *Naše teme*, Zagreb, 6 (1962) 5: 756-766.
12. Šuvar, Stipe (1964.): Društvena uvjetovanost sociologije. – *Naše teme*, Zagreb, 8 (1964) 4: 442-447.
13. Šuvar, Stipe (1965.): Eksodus seoske omladine. – *Naše teme*, Zagreb, 9 (1965) 6: 835-852.
14. Šuvar, Stipe (1973.): Između zaseoka i megalopolisa. – Zagreb: Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 11-18.
15. Šuvar, Stipe (1988.): Sociologija sela, tom I. i tom II. – Zagreb: Školska knjiga, 436 + 568 str.

Primljeno: 15. ožujka 2006.

Prihvaćeno: 31. ožujka 2006.

O Šuvaru kao znanstveniku i čovjeku

Hommage Stipi

Svetozar Livada

Musalež, Hrvatska

S mojem stanovišta pisati o Šuvaru, znači istodobno, na neki način, govoriti i o sebi i o našem zajedničkom vremenu. Jer, sve što smo radili više od pola stoljeća radili smo zajedno: u Agrarnom institutu u Zagrebu, na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i, naposljetku, u ratnim zbivanjima poslije 1990. godine, napose u Socijalističkoj radničkoj partiji (SRP) i časopisu »Hrvatska ljevica«. Jedno vrijeme sam bio predsjednik Savjeta SRP-a, iako nisam bio član – čak sam bio delegat na izbornoj listi.

Šuvara sam, inače upoznao već kao studenta prava, posredstvom brojnih svojih ratnih drugova: Mile Joke – učenoga francuskog đaka i prevodioca s francuskog jezika, Čede Grbića, Jefte Šašića, Maksa Baće, Branka Karanovića i drugih. Ovaj posljednji presudno je utjecao na naše živote i strukovne odnose, o čemu ću nešto kasnije.

Stipe Šuvar je uređivao »Studentski list«. Bila je neka prigoda pa su mu moji ratni drugovi sugerirali da napravi sa mnom intervju kao najmlađim delegatom Petoga kongresa KPJ. Znajući da će Stipe doći, pomno sam se pripremio. Međutim, Stipe je bio još temeljitiji. Pun ideala i entuzijazma, htio je doznati od mene kao filozofa i historičara po obrazovanju neke fundamentalne ocjene. Na to sam reagirao neprimjereno, s mnogo rezignirajućih opaska i ocjena, jer, o tome smo mi na Filozofskoj katedri mnogo razmišljali i raspravljali. Ocijenio sam njegova stajališta kao idealizaciju i fetišizaciju i da je to opasna mitomanija, a da je stvarnost sasvim drukčija. I moja su lična iskustva bila posve drukčija. Iza mene je bio surov građanski rat, teško ranjavanje, rad u Komisiji za ratne zločine, rad u Arhivu za historiju radničkog pokreta, poznavanje komunikacije s Kominternom, surovost kolektivizacije i pobuna nekih krajiških veterana, itd. Upoznao sam biografije, što uključuje i policijske kartone članova studentskoga lijevog pokreta između dvaju svjetskih ratova. Nadobudan i napunjen kao »lajdenska boca«, a da bi »prizemljio« Stipu, počnem docirati, da nijedna revolucija nije legitimna, da stari, da jede svoju djecu i koješta drugo. Ilustriram mu to da je Francuska revolucija napala kalendar, da su revolucionari pucali u satove kako bi naznačili da vrijeme počinje s njima. Tada sam mu iznio naše primjere, npr. likvidacije »trockista«, Kordunaški proces, sudbinu žrtava IB-a, posebno sudbinu 200 vodećih komunista (Augusta Cesarca, Božidara Adžije, Ognjena Price i dr.) – umjesto da im se omogući uspostavu veze s ustaničkim krajevima usmjereni su na stare »javke«, što je značilo ustašama pravo u ruke. Ilustrirao sam to primjerom Cesarca kako je slobodno

odlazio zubaru. Stipe se začudio što optužujem pokret, nije se dao zbuniti, nego je otišao Maksu Baći i Branku Karanoviću, žaleći se kakvog su mu to »cotavca« preporučili. U to vrijeme hodao sam na štakama. Nakon osam dana, Stipe dođe ponovo k meni s Maksom Baćom koji je bio šeret, pričljiv i filozof po obrazovanju. Već s vrata Maks će: »Što ti filozofe, zlorabiš filozofiju strašeći našeg omladinca?« Počnem ponovo ponavljati neke činjenice uključujući one iz arhivske građe koju sam poznao, a Maksu je to bilo znano još bolje jer je bio pripadnik toga pokreta prije rata. On će: »Jest, tome je tako, ali s tim ne treba paradirati, jer to su filozofsko-historijske ocjene, a naša je stvarnost za svaku pohvalu«. To je za svagda ostavilo traga da sam ja nekakav pobunjenik bez razloga. Inzistirao sam na činjenici da bi i on, kada bi poznao filozofijsku stranu pokreta drukčije razmišljao i bio kritičniji. Stipi se činilo da to mišljenje dijeli i Maks Baće, pa je kasnije napisao i filozofiju.

Na naše povezivanje najpresudnije je utjecao daroviti šeret Branko Karanović. On je transformacijom Zadružnog saveza Hrvatske osigurao prostor i pokrenuo osnutak Agrarnog instituta sa sjedištem u Amruševoj 8 u Zagrebu. Tu smo više godina radili zajedno, u Odjelu za sociologiju sela. Osigurao nam je znatna sredstva za okupljanje ljudi i terenska istraživanja. Osobito kad je postao direktor »Agro-banke« u Beogradu. Obojicu nas je dobro poznao i volio se šaliti da smo »dva jarca na brvnu«, ali da ne želi niti da jedan drugoga rušimo, niti – brvno. Ja sam u to vrijeme bio nezaposlen, jer sam zbog negativne recenzije dva rukopisa Franje Tuđmana radi plagijata (»Rat protiv rata« i »Dvadeset godina socijalističke Jugoslavije«) prvoga dana kada je Tuđman došao na posao znao da za nas dvojicu nema mjesta u tome Arhivu i bez protesta otišao.

Novo zaposlenje shvatio sam kao šansu. Naš početak uistinu je obilježila Stipina ličnost. Bili smo korespondenti. Stipe je pokazao smisao za organizaciju. Nametnuo je konceptualni pristup. Imao je jasnu predodžbu plana i programa rada. Čvrsto je inzistirao na popuni kadrova i osuvremenjivanju naslijedene oskudne biblioteke Zadružnog saveza. Sam je tragao za suradnicima. Imao je predodžbu da se znanost širi i propagira posredstvom časopisa. Njegova je zamisao o pokretanju časopisa »Sociologija sela«. Ja sam bio skeptičan, jer nemamo stručnjaka. On me je uvjeravao da ih ima i da ih samo treba povezati. To je ubrzo i postigao. Postao je utemeljitelj ruralne sociologije kao primijenjene znanstvene discipline. Njegovom zaslugom, ali i Karanovićevom, a kasnije i znanstvenim autoritetom akademika Vladimira Stipetića, mi smo postali referentan okvir za agrarne probleme: Privrednoj komori, Ministarstvu poljoprivrede, Zadružnom savezu, Socijalističkom savezu i drugima. Njihovi službenici, aktivisti, postavljali su različita pitanja, pozivali nas na stručna i druga savjetovanja, citirali nas. U jednom sam se trenutku pribojavao da će nas, s obzirom na Stipin politički angažman, pretvoriti u sluškinju politike. Kasnije sam spoznao kako sam bio duboko u krivu, jer je u to vrijeme, i s obzirom na sistem, to bio jedini ispravan put čiju je suštinu Stipe s mjerom prakticirao. Naše nesuglasice izazivao je njegov politički angažman, dok je on osuđivao moje napuštanje Partije.

U tim prepucavanjima etiketirali smo se: ja njega »ideološki žrec«, a on mene »vanpartijska masa«. Moram istaknuti važnu činjenicu da smo lučili naše naravi od stručnih i poslovnih obveza i zbog činjenice da smo jedan drugog uvažavali, izvrsno smo surađivali. Istinski sam se radovao njegovoj promociji, ženidbi, svakome uspjehu, a on mojoj prinovi u obitelji. Pri odlasku iz Instituta meni je namijenio funkciju v.d. direktora, vjerujući u kontinuitet rada i održanja solventnosti.

U vezi sa stručnim pitanjima, izborom tema, metodologijom terenskog istraživanja i specijalizacijom kadrova vladala je stvaralačka suglasnost i pravi entuzijazam. Istraživački tim s vanjskim suradnicima i anketarima bio je funkcionalno kongruentan.

Kada, danas, pogledam selektivnu bibliografiju radova nastalih u Institutu, a znajući okolnosti u kojima smo kao početnici u struci radili, moram priznati da je svemu temelj dao Stipe kao entuzijast, radoholičar i vizionar. Njegov rad na doktorskoj disertaciji, svojevrsnom kulturološkom kompendiju, pomogao je da taj eklekticizam postane spoznajom svih redovnih saradnika, pa dijelom i pomoćnog osoblja, kako obavljamo značajnu ulogu u struci.

Odricali smo se kako bismo investirali u fondove: biblioteku, terenska istraživanja, stanove, nakladništvo, upravo zahvaljujući Šuvarovoj planskoj racionalnosti.

I danas sam uvjeren kako bismo napravili daleko više da je Stipe bio manje angažiran u političkom životu i ostao dulje s nama u timu. U to doba, međutim, nisam ni slutio da će svojim političkim angažmanom i znanstvenom akribijom, postati autentičan svjedok vremena, a svojim opusom obilježiti epohu.

Njegovi znanstveni radovi, golem pedagoški rad – bez asistenta vodio je tri kolegija – urednička i javna djelatnost, promocije djela, promocije stručnjaka, polemike, rasprave, napose intervjui i ocjene događanja, bili su uvijek sadržajni, zanimljivi, rado čitani, citirani i uvažavani. Nerijetko smo o tome prethodno raspravljali. Ipak želim istaknuti da je bio osebujan, da je utjecao na ljude i događaje pa i kada se s njime nisu slagali.

Kao ministar prosvjete i kulture, iako je zlurado i pretjerano kritiziran zbog reforme školstva, zadužio je ove prostore izgradnjom Sveučilišne i nacionalne biblioteke, otvaranjem umjetničke zaklade »Mimara«, te muzeja sakralnih i arheoloških spomenika. Time je istovremeno naglasio njihov značaj za našu kulturu. U jednoj prigodi sam ga podsjetio kako bi bilo dobro da napiše nešto o dotadašnjoj »bulumentu« ministara koji su u novije vrijeme, u pravilu, razarali vlastite institucije, a istodobno se bogatili. Učinio je to u jednom zanimljivom eseju.

Kao urednik »Studentskog lista«, »Sociologije sela«, »Naših tema« i dr. pokazao je izborom tekstova, okupljanjem suradnika kako vlada tematskim cjelinama.

Kao socijalni analitičar pomogao je u izradi popisnih listina seoskih domaćinstava i poljoprivrede. Poslije je, zajedno s nama ostalima, pridonio njihovoj svestranoj

interpretaciji. Kao znanstvenik osjetio je potrebu za socijalnom demografijom. Začetnik je modernizacije socijalne antropologije. Prvi je u nas na velikim uzorcima provodio empirijska istraživanja u selima i gradovima. Njegov posljednji akribijski rukopis u zborniku »Zagreb i Hrvatska u Titovo doba«, legitimira ga kao enciklopedijskog poznavatelja noviteta, pojava, ljudi, ustanova, kulturnih procesa i događanja u to vrijeme. To je reljefna slika, sociologijska interpretacija najproduktivnijih naraštaja toga doba, kojeg bastardi proglašiše »mrakom«.

Mnogi znaju da je Stipe imao fotografsko pamćenje. Ilustrirat ću to jednim primjerom. Pročitao sam mu iz rukopisa slikovit citat Gojka Nikoliša tko su ljudi moga zavičaja. Bio sam preneražen mnogo godina kasnije, kada sam ustao na nastanku Aktiva SK Filozofskog fakulteta i rekao da nije izabran za redovnog profesora, ne zato što je član CK-a, nego zato što ne rade izborna tijela. A on će na to: »Pustite vi to sto kaže Svetozar Livada zvani 'Toza', on je vanpartijska masa, a potječe iz zavičaja Kordunaša« i počne nabrajati kao da čita: »a oni su: 'bojdzije, ratnici, kukavelji, buntovnici, siledžije, podanici, mudraci, subenasti, mjesečari, munjeni, pasjoglavi, čudaci, samotnici, vračari, skitnice, pijandure, prosjaci, izumnici, samouci mudraci, mudrijaši, kurviši, šoce, kolone mrtvih s Talije, Drine i Galicije...« Kad je stigao do jedne trećine teksta, prekinem ga: »A gdje su ti mortolozi i konjokradice?« Odvratni on: »Tamo ih nema!« Svi prasnuše u smijeh. (Tekst citiran prema »Korijeni, stablo, pavetina«, SN Liber, 1981., str. 23.)

Kada sam mu pročitao citirani rukopis mnogo godina ranije, pitao sam ga kada ćemo mi dorasti da napišemo ovako plastičnu sliku zavičaja i njegova mentaliteta. Samo nakon mjesec dana baci mi na stol poveći manuskript o Imotskoj krajini kao podlogu za buduću monografiju koju, nažalost nije nikad stigao napisati. Oduševio me jer je tekst bio ogledan.

Stipe je imao natjecateljski duh. »Bolje, brže, svestranije, izvornije!« Volio je izazove, osobito »prvačenje«. Bio je inventivan. Imao je istinski smisao za analizu i sintezu. Pravodobno je uočavao pojave i trendove. Kao malo tko poznavao je ljude, događaje, naselja i krajeve, legende i mitove, poruge i pokude. Ponekad je s time i paradirao, sprdao se, začikavao, provocirao, ali nije izazivao mržnju. Bio je to dio njegove naravi, čak zabavno. Nikad se nismo sastali da mi nije uvalio poneki »kamen u torbu«. Upravo radi takvoga duha bio je centrom pažnje u društvu i omiljen.

Pošto je Stipe bio predan stvaralaštvu, čitanju i pisanju, bacio bi pogled na pridošlicu i kratko prozborio: »Zar ne vidiš da radim?« Nije dopuštao da mu itko »remeti krugove«. Najzanimljiviji je bio na putovanjima. O svemu je spontano raspravljao. Rado je isticao što zna o toponimima kraj kojih smo prolazili, o ljudima i događajima. Naše posljednje zajedničko putovanje u Crnu Goru, ostat će mi u trajnome sjećanju. Među ostalim predstavio me šoferu kao onoga koji je ubio Hitlera i koješta drugo o meni. Ja odvratim: »Ovaj se gospodin hrani samo šalom na tudi račun!« Tada je pao dogovor da ćemo početi ispunjavati obećanje dano

Krleži, kada smo išli na razgovor o leksikografskim jedinicama o selu i agraru, da ćemo napisati socijalnu historiju seljaštva.

Imao je stila u svemu. Bio je duhovit. Imao je i literarnog smisla, što je pokazao putopisima iz SSSR-a. Bio je kompletna ličnost, i socijalist po vokaciji što je vatru historijske ideje branio i razgarao kad je to bilo rizično i kada su je svi negirali. Tome je dokaz Program SRP-a, jedinstven dokument vremena s autorskim pečatom Šuvara. Gotovo je stotinu političkih stranaka u Hrvatskoj, a jedino je SRP povijesno utemeljen, koncipiran kao istinski demokratska stranka kritična prema vlastitoj prošlosti, tolerantna, otvorena prema svima društvenim segmentima (stratama). Ona je u svojim načelima uključivala i frakcije. Jedino u njoj je srpsko pitanje bilo postavljeno kao historijsko, građansko, pravno-političko, ljudsko pitanje Republike Hrvatske kao suvremene države. Time se Stipe predstavio i kao državnička ličnost.

Neposredno poslije Oluje, Stipe je u »Hrvatskoj ljevici« br. 9 iz 1995., nakon uvida u jedan dio foto- i video-dokumentacije UNCRO-a upozorio na demografski slom srpskoga korpusa Krajine, prikazavši sudbinu 1.107 naselja u kojima su Srbi vili većina. A u posljednjem djelu »Hrvatski karusel« jedna trećina teksta reljefno svjedoči o historijskom zločinu nad Srbima u Republici Hrvatskoj. Time je na jedinstven način zadužio Srbe. Zaslužuje njihovu trajnu kondolenciju.

Ističem osobito, jedini je kondolirao umrlim antifašistima u vrijeme njihove javne diskriminacije, oduzimanja stečenih prava, progona i negacija, jer su ih proglašavali neprijateljima naroda, izjednačavali s fašistima, komunjarima i zlotvorima, a ne istinskim sljedbenicima antifašizma kao civilizacijske tekovine.

Stipe mi je zamjerao što osuđujem i prezirem vlast. Uvjeravao sam ga da sam rano spoznao kako čovjek nije rođen da vlada ljudima, nego stvarima i procesima. A kada odluči vladati, mora biti kao Solomon. Kad je pogledao dio foto- i video-dokumentacije UNCRO-a s prof. Horvatom, reče nam: »Naši su vlastodršci nagoniski bestidni merak-zločinci!« Zaista mi nedostaje i zbog reskih i lapidarnih ocjena, ali kao uman buntovnik.

Bio je solidaran s nevoljnicima. Bio je klasičan angažirani intelektualac, s upornom obranom i snažnom argumentacijom vlastitoga stajališta. Često je išao knjigom na događaje i procese. Respektirali su ga i oni koji ga nisu voljeli jer je bio utemeljen polemičar u pisanoj i izgovorenoj riječi. Imao je golemo znanje o svome vremenu. Bio je asket s prigušenom tugom. Prezirao je skorojeviće. Uvijek je učio i radio. Uostalom, to potvrđuje i njegov opus – više od 20 knjiga, a neki spominju najmanje 500 bibliografskih jedinica. Pouzdano tvrdim da je broj veći. Njegov život pun je sadržaja, prepun stvaralačkog napora, zanimljiv, zagonetan i vrlo često anegdotalan. Imao je razumijevanja i za najljuće protivnike, pružao im je ruku, posredovao u zaposlenju. Volio je ljude i razumijevao ih i kada im nije praštao.

Ako je istina da je pisanje »boks teške kategorije«, kako je znao govoriti Krleža, koji je Stipu veoma cijenio, Stipe se praktično cijeli život boksao. Prema tome nije

mu bilo lako. Od težačko-rudarskog sina postao je sveučilišni profesor, ugledan intelektualac i takav stvaralac kojeg su šibale »bure i nevere«, a on je plivao protiv struje. U našoj sredini nije bilo stvaraoca s kojim su se tako obračunavali protivnici, neznalice i fukara, svagda i na svakome mjestu.

Neposredno pred Stipinu smrt zatekao sam se u bolnici na operaciji srca. Brižan, svaki dan me zvao. Naravno s gerontološkim nazivima, literarnim likovima i njegovim stilom, pripitkujući kada ću već jednom umrijeti jer je rezervirao dvije stranice za kondolenciju, atlas formata pelir-papira. Na što sam ja odgovorio: »Ne trudi se uzalud, moram sadržaj recenzirati i zaprimiti prije objavljivanja«. To je bilo zanimljivo i medicinskoj sestri, pa me redovito pitala: »Je li se i danas javio onaj Vaš?«

Jednom me je pozvao u neku krčmetinu da mu ispričam kako sam prošao isljeđivanje »kroz šake našeg studenta«. Sluša on pa će: »Pa taj 18 godina studira. Znam mu i ćaću. Taj nikada neće završiti. Koja li je Tudmanova sljedba? Sve gori od gorega.« Odjednom će Stipe: »Znaš li da su nas 'frljnuli' iz redakcije 'Sociologije sela'?« Na to ću mu: »Pa dugo smo odsutni«, a on će očito uvrijeđen: »Pa zaposlili smo ih, promovirali, zbrinjavali, stanove kupovali, radili s njima i drugovali!« Na to mu rekoh: »Mani to... stara se dobročinstva zaboravljaju. To je inercija doba koje negira najproduktivniju epohu. Što bi nas štedili, kontrarevolucija nasrće na historiju.« Na to nam Slobodan Šnajder ispriča također osobno iskustvo iz svoje sredine kojim su ga pogodili egzistencijalno. »Zar ne vidiš, Stipe, da smo dobro i prošli!« Na to će Šnajder: »Nije lako ni goli život spasiti od pošasti nastaja.«

Na samom početku rata 1990. mnogo smo raspravljali o prirodi rata. Osobito u krugovima uglednih filozofa. Oživljavanje ustaško-četničkog sindroma upozoravalo je na njegovu obilježenost građanskima i klasičnim kontrarevolucionarnim elementima. Stipe je, kao magistralan kroničar vremena i temeljit socijalni analitičar znao najviše potankosti i poznavao ličnosti četničkih i ustaških povratnika, legionare, puštene kriminalce, razbojničke detalje, nasrtaje na pojedince i institucije, snagom tih činjenica bio najuvjerljiviji analitičar etničkog čišćenja, strukture građanske strane rata i suštine njegove retrogradnosti i kontrarevolucionarnosti. Argumentacija mu je bila tako snažna da smo razmišljali izići s manifestom nužne zakonske denacifikacije.

Znao sam da Stipe ima urođenu srčanu manju, da uvijek pretjerano mnogo radi, a posljednje vrijeme i u odveć oskudnim uvjetima. Iznio sam to najuglednijim doktorima, dijagnostičarima i kirurzima. Pristali su, poradi njega i njegova ugleda, smjesta učiniti sve gratis. Sve sam poduzeo preko njih, njegove supruge i zajedničkih prijatelja da se podvrgne pregledu, naglasivši da to i nije tako teško. Nazvao me srdito: »Što se ti metuzaleme brineš za moje zdravlje? Zar ne znaš onu 'pametan živi dokle hoće, a budala dokle mora!'« Srdžba me iznenadila. I danas žalim što nisam bio uporniji i našao načina uvjeriti ga da to mora učiniti. Svaka smrt iznenadi, njegova me pokosila, jedva sam doteturio na velebni pogreb. Zaključio sam: Ovaj ne samo da je zaslužio ulicu, kao što je kasnije osvanuo grafit u Draškovićevoj gdje svaki dan prolazim, nego i trg. Ili barem stalno naslovno ime da je osnivač sociologije sela, makar dok istoimeni časopis izlazi.

U posljednjih trinaest godina okupio je oko sebe i SRP-a rastjerane citoayene, umne ljevičare i antiratne poslenike. Bilo ih je zanimljivo gledati na djelu u vihoru rata. Na novogodišnje proslave dolazili su s raznih meridijana. Jednom sam se našalio: »Škiljo iz Zagvozda, vajaš početke budućnosti Hrvatske.« On će: »Bih da nije tebe! Ako me optuže za ultraljevičarenje, jer u posljednje vrijeme uporno režiš i laješ, bit ćeš kriv!« Na to ću ja: »Što se tiče ljevičarenja, ovi bi sjekli lijeve ruke da im egzistencijalno nisu potrebne«, pa zatim nastavim: »To što lajem i režim doista dokazuje da su pasja vremena«. Od toga je točno – zaključi Stipe: »da i mene kvariš i u nedoumice dovodiš!«

Njega nije mogao nitko usmjeravati. Nadam se da će o Stipi uskoro neki od njegovih učenika i poštovalaca napisati monografiju iz koje će se vidjeti kako je svjedočio. Smatram da je to uistinu zaslužio. Bio je vertikala s ljudskim likom. »Ništa ljudsko nije mu bilo strano.« Sve je podredio intelektualnom progresu i općem dobru. U to ime odricao se svega: odmora, rekreacije, zabave i ulagao sve životne i intelektualne snage, uključujući oskudan dohodak. Dao je sve za opće dobro i »sagorio na poslu«. Prerano je i iznenada umro kao klasičan intelektualni proleter. Unatoč velikom opusu, pouzdano znam da je ostalo mnogo započetih a nedovršenih temata.

Što god mi o njemu govorili i pisali, o njemu će najbolje progovoriti njegova djela. Zbog toga inzistiram na objavi njegovih sabranih djela i cjelovite bibliografije. Tada ćemo vidjeti da smo imali jedinstvenog Krležijanca u znanosti.

Nas je toliko zadužio kao suradnike, radom i okupljanjem, da mu s dužnim pijetetom, klanjajući se njegovoj sjeni poželimo: Nek mu je laka ova voljena zemlja!

Primljeno: 10. srpnja 2005.

Prihvaćeno: 21. srpnja 2005.

Šuvar – čovek, prijatelj i naučni radnik

Petar J. Marković

JI Akademija, Beograd, Srbija i Crna Gora

Prof. dr. Stipe Šuvar je moj dragi Drug i veliki prijatelj.

Uvek mi je u svežem sećanju dolazak druga Stipe u Agrarni institut – Amruševa 8/III. Tako je kompletirana ekipa mladih i talentovanih, koji su se svojim radom brzo pročuli u svim delovima bivše SFRJ.

Moj, takođe, veliki drug Branko Karanović, govorio mi je da je Institut dobio veoma inteligentnog mladog člana Instituta, što se ubrzo i pokazalo. Stipe je uskoro postao inteligentni i naučni stub Instituta i njegov direktor.

Divno smo saradivali sa uzajamnim drugarskim poštovanjem, a najmanje jedanput mesečno dolazio sam u Zagreb i Institut. Moji dolasci su bili uvek moje posebno zadovoljstvo iz dva razloga: u Zagrebu sam proveo godine moga deinstva; moja želja da se sretnem sa mojim saradnicima u Institutu, posebno sa Stipom – direktorom Instituta.

Zajedno smo pokrenuli časopis »Sociologija sela«, a u Uredništvu su bili naučni radnici Instituta. To je bio jedini časopis koji je obrađivao ovu značajnu problematiku. Ubrzo je Stipe okupio naučne radnike iz svih tadašnjih republika i Institut je postao centar okupljanja naučnih radnika.

Pokrenuli smo, na predlog Stipe, i posebnu ediciju »Biblioteka sociologije sela«. Prvu knjigu *Od zaseoka do megalopolisa* napisao je Stipe. Knjigu sam više puta pročitao, a ona je aktuelna i danas. Zatim smo kolektivno napisali *Tipologiju ruralnih sredina u Jugoslaviji* i *Društvene promjene u selu*, a ja sam napisao *Migracije i promene agrarne strukture*. Nastavljen je rad na ovoj korisnoj ediciji čiji je urednik bio Sveta Livada, redaktor Vlado Cvjetičanin.

Radeći na ovim knjigama zaključio sam da Stipe nije samo sociolog i psiholog, već da dobro poznaje i ekonomiju. To se videlo kod knjige »Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji«. Stipe je često govorio da dobar reonski razmeštaj označava besplatne investicije koje daje priroda. Nismo imali dovoljno razumevanja kod Izvršne vlasti, pa su naši projekti ostali nerealizovani.

U divnom sećanju mi je ostalo Stipino venčanje sa Mirom i topli susreti u njihovom domu. Uvek kada sam dolazio u Zagreb, Stipe bi me sačekao i nije dozvoljavao da idem u hotel.

Stipe je želeo da vidim njegov zavičaj Zagvozd. Bili smo tamo tri puta. Ali, prvi odlazak mi je ostao u trajnom sećanju. Bila je velika kiša i iz kola smo uleteli u skromnu kuću. Stipe je rekao majci: »Eto, to je taj Pero Marković«. Ona me pogledala, onako sićušna, pružila mi ruku i desetak minuta je govorila sve u stilu »deseterca« o svom sinu i životu na kamenu, o svim detaljima i doživljajima u životu. Bio sam zbunjen i gledao čas u nju, čas u Stipu. On je stajao sagnute glave. Tako nešto nisam do tada doživeo. Otac rudarski radnik po Srbiji je sedeo, već iznemogao od teškog života po rudarskim kopovima. Rekao sam Stipi: »Ovako nešto nisam doživeo. Od kuda jednoj tako sićušnoj ženi takva inteligencija i stihovi?«. On mi je odgovorio: »Svakoga tako dočeka«. Tada mi je bila jasna Stipetova elokvencija – majčini geni. On je dodao: »Uz to i moj bezobrazluk unekoliko.«

U vreme dok je bio predsednik Predsedništva SKJ satima smo razgovarali o stanju u Državi i Partiji, o bujanju najgorih varijanti nacionalizma, kao i o tome što se sve može desiti.

Kao vojnik i oficir velike Narodnooslobodilačke vojske teško sam podneo sve što se kasnije desilo. Stalno su mi zvučale reči druga Tita na Plenumu SKJ-u u Zagrebu: »Zar ćemo dozvoliti da se ponovo proliva krv, zašta je već toliko proliveno krvi«.

Ali, ostaje i dalje divna saradnja, jer nauka ne zna za granice država i religija.

Na desetim »Vlasotinskim susretima« 2004. godine, o liku i delu Stipe Šuvara govorio Sveta Livada. Shvatio sam tada stvarnost da smo izgubili velikog Druga, humanistu, naučnika, borca za socijalnu pravdu i dostojanstvo ličnosti.

Ostaje nam njegovo delo i drugarstvo koje ću do kraja života nositi na mom srcu i duši, kao i želja da Mira i sinovi nastave njegovo delo. A takođe i mi, njegovi drugovi i saradnici.

Primljeno: 7. kolovoza 2005.

Prihvaćeno: 10. kolovoza 2005.

Sociologija, prostor i politika

Zdravko Mlinar

Slovenska akademija znanosti i umjetnosti, Ljubljana; Slovenija

S obzirom na slično predmetno područje, ali i šire interese u sociologiji, susretao sam dakako Stipu Šuvara u brojnim prigodama. Vjerojatno smo se prvi put sreli na savjetovanju o sociologijskom istraživanju jugoslavenske komune – kojega su se zajedno latili sociolozi iz većih republičkih središta – u Ljubljani. Inače smo obojica imali sličnu dužnost u nastavi sociologije na oba filozofska fakulteta u Zagrebu i u Ljubljani.

U Ljubljani smo već 1960. pokrenuli redovit studij sociologije, tj. točno u vrijeme, kada sam se vratio s dvogodišnjega postdiplomskoga studija sociologije u Institutu društvenih nauka u Beogradu (u kojem je u to doba djelovao i predavao također prof. Rudi Supek). Trebalo je odlučiti za jednu između više mogućnosti kako zasnovati predmet(-e), što su ga (ih) u svijetu obrađivali kao ruralnu (agrarnu) sociologiju i urbanu sociologiju (moguće i kao socijalnu ekologiju, regionalne studije itd.).

S obzirom da je stalno jačala međusobna povezanost i ovisnost grada i sela, a u međunarodnim sociološkim raspravama (npr. Ruth Glass) sve više prevladavala kritika dihotomne raščlambe grada i sela, odlučio sam se za objedinjenu, integralnu obradu društvenoga života u svim tipovima naselja pod imenom *»sociologija lokalnih zajednica«* (podrobnije o tome pišem u članku *»Začetki sociologije lokalnih skupnosti u Sloveniji in sodelovanje z ameriškimi družboslovci / Začeci sociologije lokalnih zajednica u Sloveniji i suradnja s američkim društvenim znanstvenicima«*, *Glasnik SED – Slovenskega etnološkega društva*, 45 l., 2005.), Koliko mi je znano, i Stipe Šuvar se, zbog sličnih razloga, odlučio za *»sociologiju naselja«*, u koju je uključio ruralnu i urbanu sociologiju. U svojem prikazu *»Ob petdeseti številki Sociologije sela / Povodom pedesetog broja Sociologije sela«* (Teorija in praksa, Ljubljana, št. 7-8, 1976.) spomenuo sam, da je ta osviještenost o nužnosti šire osnove sociologijskog istraživanja prisutna i u drugih kolega u Zagrebu, pa je došlo do promjene imena prijašnjega Odjela za sociologiju sela u Agrarnom institutu u *»Centar za sociologiju sela, grada i prostora«*, u okrilju Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. Ipak sam pritom upozorio na otvoreno pitanje – kako presjeci samo pûko aditivno nabranje, dakle proširivanje kao dodavanje kvalitativno različitih kategorija, ako ne objasnimo i što im je zajednički nazivnik. O tome sam osobno razgovarao i s kolegom Šuvarom uoči jedne sjednice savjeta časopisa, kada smo iznijeli potrebu proširenja koncepta i prikladne promjene njegova naslova. Prijedlog ipak nije bio prihvaćen.

Dakako da treba poštovati i značaj već izgrađena identiteta; svaki identitet, pak, znači vrjednovanje različitosti i njezinog kontinuiteta. Ako bi umjesto *»Sociologije*

sela« uveli općenitiju oznaku širega predmetnoga sklopa, oslabili bismo vezu sa specifičnom ciljnom skupinom npr. sa seljacima. Na drugoj strani, probleme u poljoprivredi i u seoskom prostoru – u vrijeme integracijskih procesa u Europi i svijetu – sve teže je rješavati ne uključujući li se utjecajne čimbenike iz širega prostora. Ni lokalnu razinu danas ne možemo (više) raščlanjivati samu za sebe, nego u kontekstu »glokalizacije«. Zato sam pedagoško i istraživačko područje svojega djelovanja proširio u »prostorsko sociologiju / sociologiju prostora« (o tome moj prilog *Sociologija prostora i planiranje u Sloveniji na pragu informacijskoga društva* u tematskom broju »Sociologijski aspekti mreže naselja«: *Sociologija sela*, god. 43, 2005, br. 169, str. 659-690). Slično je usmjerenje i Šuvarova djela »*Između zaseoka i megalopolisa*«, 1973. Jedna od razlika u našim raščlambama – kojima sam posvećivao pozornost tijekom više desetljeća – odnosi se na težnje stanovnika gradskih naselja »zatvaranju« u svoje stanove. Šuvar je to veoma kritično ocjenjivao kao privatnu ograničenost koja čovjeka isključuje iz bogatstva javnoga, društvenoga života. Ja sam, pak, pritom upozoravao na »jedinstvo i borbu suprotnosti« u prostornom i urbanističkom planiranju u kontekstu prethodnoga političkoga sustava, gdje se jednostrano isticalo samo prednosti javnoga odnosno društvenoga. Uključenost u društvo su ocjenjivali u prvome redu temeljem fizičke prisutnosti, npr. na javnim sastancima. Pritom su, pak, premalo uzimali u obzir da pojedinac može mnogo pridonijeti primjerice svojim umnim radom, za što – za određeno vrijeme – treba također izolaciju, kakvu nalazi doma u svom stanu itd. Ne radi se o apsolutizaciji značaja određenih vrijednosti, nego treba uvažavati i njihove suprotnosti, npr. uz društvenost i živahnost, mogućnost bijega u privatnost, mir itd.

Možda bismo mogli reći da mu je ranije razdoblje, kad još nije bio tako intenzivno uključen u vodeće »političke strukture« u državi, dopuštalo samostalnije i kritičnije ocjenjivanje odnosa u selu. U knjizi »*Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*«, 1968. kritički je odbijao neproverjene prosudbe o tome, tko čini »progresivne« ili »konzervativne« sile u selu, npr. stara gledanja, kako je samo siromašan seljak jedini pravi uporanj socijalizma u selu, da je srednji seljak kolebljiv i da je »kulak« neprijateljski. Zbog straha pred društveno-ekonomskom diferencijacijom, javljao se čak otpor mehanizaciji privatnih posjednika, što je neposredno vodilo smanjivanju produktivnosti i stagnaciji poljoprivredne proizvodnje. U tom pogledu je Šuvar ispravno upozoravao kako su određeni ideološki postulati dobili značaj predrasuda. Provedena je analiza (suautori J. Jelić i J. Magdalenić) pokazala kako se društvene promjene u selu ne može uspješno uvoditi, ako se određene strukturne kategorije stanovnika tretira samo kao predmet nekih »viših« planova, isključujući ih pak kao subjekt političkih procesa i usmjeravanja. U svezi s tim su u knjizi napisali: »*Savez komunista ne može mnogo toga postići u svojoj neposrednoj politici u selu, ako se, kao što je to sada, oslanja uglavnom na tanak sloj seoskih službenika, prosvjetnih radnika i zadružnih trgovaca, a zaobilazi ili se nedovoljno oslanja na glavnu proizvođačku grupaciju*« (str. 56).

S kolegom Šuvarom surađivao sam i u Jugoslavenskom udruženju za sociologiju, napose u razdoblju 1970.-1972., kada sam bio njegov predsjednik. Na moj poticaj

za osnutak sekcija Udruženja, utemeljili smo (1970. u Beogradu) i »*Sekciju za sociologiju sela i grada*«, te za njenoga predsjednika izabrali S. Šuvara. Tajnik uprave bio je Vlado Puljiz, a upravu su tvorili još Cvetko Kostić, Radomir Lukić, Mladen Stojanov, Svetozar Livada, Iija Josifovski, Slavoljub Dubić i Zdravko Mlinar. Sekcija je 1971. organizirala godišnji sastanak jugoslavenskih sociologa u Dubrovniku o temi »*Sociološke dimenzije procesa urbanizacije i industrializacije u Jugoslaviji*«. Šuvar i Sekcija bili su aktivni i na najpoznatijem susretu sociologa, tj. savjetovanju o društvenim konfliktima, u Portorožu 1972., kada smo za predsjednika Udruženja u sljedećem mandatnom razdoblju izabrali prof. Rudija Supeka.

Spomenut ću, naposljetku, kako sam se i poslije – u svezi s mojim sadašnjim radom i preokupacijama vratio pitanjima što ih je Šuvar razmatrao u svojoj knjizi »*Škola i tvornica*«, Zagreb, 1977. Zaključujući višegodišnji rad na knjizi »*Bivalno okolje u globalni informacijski dobi*« (na Koprskem in v svetu) / *Životno okruženje u globalnom informacijskom dobu* (u Koparštini i u svijetu), prilično veliku pozornost posvećujem i promjenama s motrišta prostorne i vremenske obuhvatnosti učenja odnosno obrazovanja. Na temelju nove informacijske i komunikacijske tehnologije, postaje posve neprimjereno tradicionalno razumijevanje škole ili sveučilišta kao relativno zatvorene ustanove. Na prvo se mjesto probija zahtjev za cjeloživotno obrazovanje – bilo gdje i bilo kada. Tobožnje utopijske ideje iz prošlosti danas se ostvaruju, primjerice poštivanje mogućnosti da svatko može obnašati ulogu učitelja i učenika (*«Each one – teach one!»*). Prožimanje rada i obrazovanja, što ga je Šuvar naznačio, danas, gotovo poslije trideset godina, već je prilično rasprostranjeno – i u teoriji, i u praksi. Šuvar je opravdano pisao o tome da je »škola daleko od života« i o potrebi prožimanja rada i obrazovanja, što je već stoljetna težnja. Na američkim sveučilištima danas uvode »*Living-Learning Communities*«, što u praksi potvrđuje prožimanje životnoga (prebivališnoga) i nastavnoga okruženja.

U tome je Šuvar ipak uvelike precjenjivao ulogu *fizičkoga rada* i izražavao nerealna očekivanja kako bi radnička tvornica mogla biti nekakav »najzdraviji« temelj obrazovnoga procesa. To je razvidno kao njegovo temeljne usmjerenje, premda je inače izričito napisao kako je posrijedi uzajamna otvorenost bez nadređenosti i podređenosti, i da »ne mislimo na uspostavljanje nikakve vlasti tvornice nad školom« (str. 91).

Stipe Šuvar je do kraja pokazivao izvanrednu energiju u svom okruženju i u stalnome uključivanju u aktualna zbivanja u društvu, uspijevajući se u svemu tome ipak izraziti i kao sociolog.

Primljeno: 27. listopada 2005.

Prihvaćeno: 1. prosinca 2005.

Prijevod sa slovenskoga jezika: *Antun Petak*

Profesor Stipe Šuvar kao sociolog naselja

Ognjen Čaldarović

Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

Prošlo je već malo više od godinu dana od iznenadne i prerane smrti profesora sociologije naselja, kolege Stipe Šuvara. Objavljivanje tekstova o njemu, objavljivanje ukupne bibliografije radova i nekih njegovih još neobjavljenih radova, daje nam priliku da nešto napišemo i o njemu kao sociologu naselja, odnosno kao o nastavniku koji je tu sociologijsku disciplinu i kolegij utemeljio upravo na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Davne 1967. godine, kao honorarni nastavnik (docent), profesor Šuvar počinje akademsko djelovanje upravo s navedenom disciplinom – »Sociologijom naselja«. Iste je godine objavljena i njegova značajna knjiga za razvitak ove discipline pod naslovom »Između zaseoka i megalopolisa«, koja posve jasno i naslovom, a još više temama s kojima se bavio u njoj, govori i o njegovom dubokom uvjerenju – o potrebi da se o naseljima, prostoru, problemima urbanizacije i njenim posljedicama, govori upravo s motrišta naselja i prostora – i sela, ali i gradova. Šuvar, dakle razmišlja o »rurbanima«, o seoskom okviru kao jednom obliku tradicijskog naseljavanja i načina života, ali ispravno upozorava i na aspekte megalopolisa u svijetu i u nas, odnosno o »miješanju« tradicije i modernoga, staroga i novog, poznatoga i nepoznatog.

U toj su knjizi, koja je i danas jedan od udžbenika za navedene sociologijske aspekte, brojne teme prvi put otvorene – osobito bi, možda, trebalo istaknuti navedeni članak (poglavlje) o socijalnoj diferencijaciji i segregaciji u bivšoj (socijalističkoj) Jugoslaviji u kojoj se – za ono vrijeme – vrlo kritički piše o diferencijaciji i segregaciji u stanovanju, ali i vrlo značajan, gotovo programatski posljednji tekst (poglavlje) u navedenoj knjizi o »sociologiji prostornog planiranja«, odnosno ulozi prostornog planiranja u ukupnom razvitku neke zemlje. U tom poglavlju Šuvar vrlo utemeljeno, ali i – za ono vrijeme – vrlo rano zaključuje da je prostorno planiranje »nadređeno« svim drugim vrstama planiranja te se s tim stavovima svrstava među prve autore u području društvenih znanosti koji izričito govori o prostoru kao resursu kojeg treba respektirati i tretirati kao izdvojen i važan element mogućega razvitka, a čini i velik potencijal za smišljeno raspoređivanje i planiranje svih drugih aktivnosti u prostoru neke zemlje.

Prof. Šuvar je bio vrlo aktivan i u istraživanjima u području sociologije naselja. Njegova je velika zasluga – u suradnji s prof. Milanom Prelogom – da su u ranih sedamdesetim godinama pokrenuta četiri znanstvena sociologijska projekta u kojima su sudjelovali brojni naši tada mladi sociolozi – početnici, pa i moja malenkost. Navedena četiri projekta bavila su se problemima centra i podcentara u

Zagrebačkoj gradskoj regiji, povezivanja naselja u zagrebačkoj okolini, socijalne segregacije u gradskom prostoru Zagreba te ekonomskim aspektima mreže naselja. Mnogi danas aktivni sociolozi sela i grada stjecali su u spomenutim projektima osnovna istraživačka iskustva, a oblik rada kakav se primjenjivalo u to vrijeme, projektni sastanci gotovo svakoga tjedna na kojima se o pojedinima problemskim aspektima raspravljalo i poslije pretvaralo u poglavlja – danas gotovo više i ne postoji. Važno je istaknuti kako je zaslugom prof. Šuvara Gradska skupština Zagreba bila jedan od financijera navedenih projekata te da su prikupljene spoznaje trebale ukazati na aspekte problema i načine njihova rješavanja u Zagrebu – gradu koji je tih godina posebno brzo rastao. Tako je urbana sociologija dobila posve jasnu ulogu: pomoći osmišljavanju razvitka grada. Danas, poslije tri desetljeća, čini se da nitko više ne treba urbanu sociologiju u Zagrebu – ili su se planeri »sociologizirali« (falšno, amaterski) ili zapravo osmišljavanje i problematiziranje mnogih sociologijski relevantnih tema u razvitku grada malo koga i zanima... Umjesto sociologijskih promišljanja, sve više raste uloga pojedinaca, »velikih investitora« i korporacijskoga kapitala u nepovratnu kreiranju fizičke i socijalne strukture grada.

Valja istaknuti i značajnu ulogu – danas vjerojatno zaboravljene – knjige »Aktualni komunalni problemi u Zagrebu«, što ju je 1971. objavila Gradska skupština Zagreba, u čijem su najvećem broju poglavlja najširoj javnosti prezentirani osnovni nalazi navedenih istraživanja. Naravno da se ta knjiga ne bi nikada ni pojavila bez osobnoga angažmana prof. Šuvara. Dakle, ne samo da su zaslugom i prof. Šuvara počela sustavna istraživanja sociologijskih aspekata prostora, nego su bila i ciljano pragmatično zamišljena – kako pomoći gradskim planerima da u svoje planove »ugrade« i sociologijske spoznaje.

Valja se prisjetiti i skrbi prof. Šuvara o mladim sociolozima i njegovo poticanje da i oni počnu na javnim sociološkim tribinama iznositi vlastite spoznaje. U vezi s tim se sjećam Sociološkog jugoslavenskog savjetovanja u Portorožu 1971. kada je nekolicina nas nastupila s referatima utemeljenima na rezultatima rečenih istraživanja. Uz pomoć prof. Šuvara, mnogi smo tada prvi put »probili led« javnoga profesionalnog izlaganja.

Valja također istaknuti da su rane sedamdesete – što gotovo posve jasno proizlazi iz današnje perspektive – bile znatno povoljnije za razvitak urbane sociologije negoli sadašnje vrijeme. Urbanističko (prostorno) planiranje očekivalo je »pomoć« i od urbane sociologije. Bilo je to doba kada se čita (i prevodi) djela H. Lefebvrea, potkraj 1960. prevedeno je Mumfordovo kapitalno djelo »Grad u historiji«, pa zanimanje za urbanu sociologiju, te za sociologiju općenito, povećava. Kao jedan od neposrednih dokaza i rezultata takvog poraslog interesa za urbanu sociologiju može poslužiti i poseban, tematski broj časopisa »Revija za sociologiju« (br. 4 iz 1975.), u kojem su sabrani tekstovi naših sociologa koji su se počeli specijalizirati u području sociologije naselja. Jedan od najpoznatijih sociologa današnjice – Manuel Castells – doživio je, primjerice, u tome broju prijevod kapitalnoga članka »Za sociologijsku teoriju urbanog planiranja« u kojem iznosi teme koje će kasnije poslužiti za njegovo prvo značajnije djelo »*La question urbaine*«.

Kao rezultat povećanog interesa za sociologiju općenito, a napose za urbanu sociologiju i sociologiju prostornog planiranja – naravno i truda prof. Šuvara i prof. Preloga koji su kao par odlično funkcionirali – nekolicina nas, tada mladih sociologa, uspjeli smo se zaposliti u Urbanističkom zavodu grada Zagreba (kolegica Melita Richter i moja malenkost), a u tadašnjem Centru za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu zapošljavaju se i drugi sociolozi naselja – kolegica Dušica Seferagić i kolega Vladimir Lay. To je možda bilo doba procvata interesa za urbanu sociologiju. Ništa od toga ne bi, naravno, bilo moguće bez pomoći i angažmana prof. Šuvara, ali i drugih ključnih osoba u različitim ustanovama.

Mnogi od nas, napokon, koji smo početkom sedamdesetih upisali poslijediplomski studij sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (»Razvojni procesi suvremenog jugoslavenskog društva«), za magistarske smo radove odabrali upravo različite teme iz sociologije grada (šire gledano, sociologije naselja). Zanimljivo je napomenuti da se najveći broj tada mladih urbanih sociologa zadržao u akademskom svijetu te da danas djeluju bilo na fakultetima ili u institutima u području sociologije naselja.

Valja, naposljetku, reći ponešto i o prof. Stipi Šuvaru kao nastavniku i mojoj suradnji s njim duljoj od 30 godina – od vremena kada sam bio njegov student na Odsjeku za sociologiju, do trenutka kada smo postali kolege na istome Odsjeku. Zaposlio sam se kao asistent na predmetu »Sociologija naselja« 1975. i odmah počeo voditi seminare (kasnije i samostalna predavanja) jer je, kako je opće poznato, prof. Šuvar bio ekstremno zauzet različitim dužnostima. Često smo se uspjeli čuti samo telefonski, »na brzaka«, te dogovoriti što bih toga utorka na nastavi trebao raditi jer je on spriječen »...ali će doći nešto kasnije«. No, unatoč krajnjoj zauzetosti, uvijek je nalazio vremena stići na nastavu s kojom je uvijek želio biti u dodiru, čak u ono doba kad je bio prostorno dislociran (Beograd). Njegov način vođenja seminara, komentari, zafrkavanje studenata i kombinacija sarkazma i cinizma već su mnogo puta spomenuti u različitim kontekstima. Na prvi pogled se nekome, možda, moglo učiniti kako je u tome bilo i zlobe, neprikladnosti, dominacije ili neprimjerenih oblika ponašanja, no u duljem razdoblju pokazalo se da su ga studenti ne samo poštovali, nego i voljeli kao nastavnika, pedagoga i čovjeka. Mnogi su kod njega diplomirali (često smo, primjerice kolega Ivan Cifrić ili ja, s njim bili u komisijama za obranu diplomskog rada), a diplomski radovi što su ih studenti pod njegovim mentorstvom izrađivali pokrivali su vrlo širok raspon – od socioloških monografija pojedinih mjesta (naselja, regija) u nas, do problematskih analiza složenih urbanih ili ruralnih procesa. Svima je poznata i činjenica što je valja ponovno istaknuti da je prof. Šuvar zaista mnogima pomogao u nalaženju posla, savjetima u znanstvenom i stručnom radu te da je i unatoč prezaposlenosti uvijek znao naći vremena za pomoć. Kao sveučilišni nastavnik ispravno je cijenio institut ispita, pa su se njegovi ispiti često znali rastegnuti do večernjih sati (uglavnom ih prije poslijepodnevni sati nije niti stigao organizirati zbog drugih obveza), no nikada nijedan ispit ili obveza nije zbog njegovog eventualnog zamora bio skraćena ili odgođena.

Posljednjih godina naše suradnje susretali smo se često u kabinetu na Filozofskom fakultetu jer su nam se rokovi konzultacija donekle preklapali. Nerijetko mi se činio umornijim no prije, zamoren od mnogih aktivnosti, ali uvijek neumoljivo, uporno i čvrsto privržen svome profesionalnome znanstvenom, stručnom i profesorskom radu. Uvjeren sam da bi i dalje savjesno, uporno i vrijedno radio na mnogim područjima suvremene sociologije. Njegova akribija, detaljno poznavanje statističkih i drugih podataka, ogromno poznavanje činjenica, događaja, ljudi i povijesti, sve nas je uvijek i ponovno fasciniralo.

Određeno svjedočenje o aktivnosti prof. Šuvara u području sociologije naselja pokušao sam predočiti zainteresiranom čitatelju. No, bez osobnog poznavanja, naravno, vrlo će teško biti prenijeti osobne dojmove...

Primljeno: 27. lipnja 2005.

Pribvačeno: 12. rujna 2005.

Urbana sociologija Stipe Šuvara

Dušica Seferagić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

Stipe Šuvar nije bio urbofil, iako ga je veliki grad (Zagreb) u kojeg je došao impresionirao. Možda zato što je stigao iz kamenite zabiti i morao se boriti i sa gradom i sa sobom, kako bi uspio. A uspio je!

Jedna od njegovih prvih istraživačkih tema u urbanoj sociologiji, bila je o metropolitanizaciji Zagreba. Raspon zanimanja, kao što znamo, bio je od zaseoka do megalopolisa. Šuvar je *prvi* počeo predavati urbanu sociologiju na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u drugoj polovici šezdesetih godina 20. stoljeća. Uključivši sociologiju sela, predmet se zvao »Sociologija naselja«. Zato ga možemo smatrati ocem urbane sociologije u Hrvatskoj, a i ne samo zato!

Urbana sociologija već je postojala u Beogradu: predavao ju je Cvetko Kostić, a istraživanjima se bavio Miroslav Živković. Začetnik urbane sociologije u Ljubljani bio je Zdravko Mlinar. Vjerni urbanoj sociologiji ostali su njihovi učenici u Srbiji: Ksenija Petovar, Sreten Vujović, Aca Todorović, Ljubinko Pušić i drugi manje znani nama iz prve generacije. U Sloveniji to su: Srna Mandič, Barbara Verlič, Pavel Gantar, Drago Kos, Rudi Jakhel, Marjan Hočevar. U Zagrebu i Splitu pioniri urbane sociologije bili su: Melita Richter, Nataša Lončar-Butić, Ognjen Čaldarović, Vladimir Lay, Miroslav Jilek, Maja Minček, Slobodan Bjelajac i Dušica Seferagić, Ivan Rogić (iz druge škole), te kasnije Vesna Popovski i Andreja Stojković. Te su se osobe rasule dijelom po svijetu, pa se velika grupa osula. Slično ruralnoj sociologiji! Danas se u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu urbanom sociologijom bave Dušica Seferagić i Anđelina Svirčić Gotovac.

Premda je Stipe Šuvar bio i ostao ruralni sociolog u duši, ipak je otvorio jedno novo područje u našoj sociologiji, urbanu sociologiju.

Urbana sociologija je već dugo postojala u svijetu, tj. u zapadnom svijetu koji nam je bolje znan od ostalih dijelova svijeta, manje poznatim urbanim sociologijama. Razvila se u SAD-u, počevši od čikaške škole – L. Wirth, J. Jacobs, kasnije H. Gans, A. Vidich, S. i P. Feinstein, P. Marcuse, E. Soya te drugi. Razvila se i u zapadnoj Europi, napose u Francuskoj (H. Lefevre, Ch. de Lauwe, E. Preteceille, J. Lojkine, M. Castells), u Velikoj Britaniji (D. Harvey, M. Harloe, A. Giddens i dr.), u Njemačkoj, Italiji itd. Razvila se potom i u Istočnoj Europi (Ivan Szelenyi, Jiří Musil, Eva Kaltenberg Kviatowska) i među mnogima mlađim znanstvenicima. Točke su, dakle, već postojale, bile su razasute svijetom i samo je trebalo od njih splesti mrežu znanja, te je prilagoditi tadašnjoj našoj socijalističkoj zbilji. Stvarali

Copyright © 2005 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu - Institute for Social Research of Zagreb.
Sva prava pridržana - All rights reserved.

smo je posredstvom različitih autora poput utopista, M. Webera, L. Wirtha, te novijih, a potom nas je u hipu osvojio Lewis Mumford svojom (tada prevedenom) knjigom »Grad u historiji«. Sakupljajući stranu literaturu i postupno putujući svijetom, upoznali smo brojne autore, škole, pristupe. Nama su tada bili osobito zanimljivi neomarksisti, neizbježan Manuel Castells na prvome mjestu sa svojim »Urbanim pitanjem«.

Sam Šuvar neprestano se borio za povezivanje marksizma s urbanom sociologijom (u čemu mu Marx i Engels nisu mnogo pomogli, ali jesu neomarksisti, koji su ujedno bili i zbunjujući, jer su se bavili temama kakve nisu pripadale u ključne riječi klasičnog marksizma). Kada smo završili fakultet, odmah smo upisali poslijediplomski studij »Sociologija jugoslavenskog društva«, a mi, nabrojani ostali smo vjerni urbanoj sociologiji. Dokaz tome su naši radovi, putovanja, konferencije, referati, magisteriji i doktorati. Šuvar nas je sve zaposlio, inteligentno gradeći znanstveno-istraživačku mrežu: neke u istraživanja (IDIS – Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu), neke u primjenu (Urbanistički zavod grada Zagreba), neke na fakultet. Tjerao nas je, Šuvar, da s odličnim polazemo ispite iz njegovih predmeta, da sudjelujemo u istraživanjima, pišemo članke, recenzije i studije, referatima sudjelujemo na sociološkim skupovima. Osnovali smo i vlastitu sekciju unutar Sociološkog društva. Kad pomislim na to doba, on nas i nije tjerao; bili smo zaljubljeni u svoj predmet, tjerao nas je Eros sam.

Ako je moguće *sistematizirati* osobine »Šuvarove urbane sociologije« (što mu je poslije donekle izmahnula) te bi značajke bile:

1. apsolutna predanost *marksističkom pristupu*; odatle zazor od nekih »novih buržoaskih tema« (npr. kvalitete života – što je poslije zdušno prigrlilo). I njegovo i naše oslobađanje od ideologizacije znanosti trajalo je, ali je uspjelo.
2. izražena sklonost *empirijskim istraživanjima* jednostavnijeg kvantitativnog i složenijeg kvalitativnog tipa. S njime smo već u toku studija radili manja, a potom veća empirijska istraživanja brojnih urbanih tema (često u suradnji s profesorom Milanom Prelogom, te brojnim urbanistima i arhitektima).
3. zainteresiranost za *socijalne teme*, u prvom redu za socijalne nejednakosti, u urbanom prostoru i među tipovima naselja. Uz to ide i tema o *samoupravljanju građana na mjesnoj i lokalnoj razini, a i šire*. Nije ni čudo što je prvo »urbano« istraživanje bilo posvećeno Kozari Boku, najsiromašnijem i tada tzv. divljem naselju u Zagrebu. Neki od nas nikada se nisu odvojili od teme društvenih nejednakosti u prostoru i važnosti mjesne samouprave (primjerice Nataša Lončar Butić i ja), te smo izradile nebrojena istraživanja o toj našoj životnoj temi.
4. inzistiranje na *interdisciplinarnosti* nužnoj za objašnjenje, razumijevanje i primjenu rezultata istraživanja. Suradivali smo s povjesničarima umjetnosti, povjesničarima, ekonomistima, politolozima, psiholozima, demografima, geografima, arhitektima, urbanistima (pa i sociolozima). Imali smo »burne kreativne svade« u Sekciji, na raznim sastancima, medijima i u tekstovima (spominjem

- neke: A. Marinović Uzelac, Z. Perković, F. Kritovac, S. Dakić, M. Uzelac, M. Meštrović, R. Delalle i dr.). Komunicirali smo i s ljudima u bivšoj Jugoslaviji, u prvome redu sa Slovincima i znanstvenicima u Srbiji (poznate »Komunikacije« – CEP, Beograd). Tu su imena poput Zdravka Mlinara, Vladimira Brace Mušiča, Bogdana Bogdanovića, Ranka Radovića i drugih »celebrities«.
5. *kontekstualizacija* svake i najmanje teme u društvene okolnosti i *kritički pristup* društvu. Posredstvom naših tema, kritizirali smo »*socijalizam u prostoru*« bez dlake na jeziku i znanstveno (empirijski) argumentirano. Jednako i postsocijalističko, tranzicijsko razdoblje čijim se zloćudnim posljedicama bavimo i danas, kad Šuvara više nema. To daje znanstveni legitimitet urbanoj sociologiji.
  6. Šuvar je bio mlad kada se počeo baviti urbanom sociologijom, a mi još mlađi, posve »zeleni«. Premda smo ga se često pribojavali, zbog oštra jezika i nezainteresiranog pogleda (gledao je »kroz« nas) bio je *primus inter pares*. Ciničan i zločest, nikada se nije pravio važnim, tj. važnijim od nas. Nije nas baš gledao, ali nas je sve znao, poimence i po podrijetlu. Dorasli smo do ravnopravnih suradnika i kolega, a potom je i on učio od nas. Među nama je razvijao *kooperaciju* a ne *kompeticiju*, što je izuzetno pogodovalo timskom radu. I danas, svi mi njegovi učenici ostali smo dobri prijatelji i, često, suradnici, što u svijetu »vašara taštine« smatram velikom ostavštinom.
  7. »Šuvarova urbana sociologija« danas donekle pripada prošlosti. To vidim po mladim ljudima. No ona je temelj na kome oni danas lakše i brže uče a da to možda ni znaju niti cijene. Podsjećam ih! Ne samo virtualnim vezama sa svijetom, modernijim pristupima i metodama, što tako *lako, pritiskom na gumb*, nude sva prethodno stečena znanja, već upravo Šuvarovima mukotrpnim počecima. Nije mi nimalo žao što pripadam u »Jurassic park« gmazova koji su gradili temelje urbanoj sociologiji u nas. Najčešće mi je žao što ni svi mi, pa ni Šuvar u svojoj glavi nije uspio spojiti ruralnu i urbanu sociologiju u jedinstvenu disciplinu. No sve promjene u prostoru nakon sedamdesetih godina 20. stoljeća u svijetu, pa i u nas govore o obvezi takvog spajanja. Mislim da smo došli do toga. Više od najvišeg, čega mi je žao jest to što Stipe više nije među nama.

Primljeno: 21. siječnja 2006.

Pribvačeno: 1. veljače 2006.

Istraživanje naselja Kozari Bok u Zagrebu: suradnja s profesorom Šuvarom

Nataša Lončar Butić

Zagreb; Hrvatska

Podsjetila bih na jedno istraživanje u kojem sam sudjelovala s profesorom Stipom Šuvarom. Kažem profesorom, jer je on tada predavao sociologiju naselja na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Istraživanje je provedeno 1968. godine u bespravno građenom naselju Kozari Bok u industrijskoj zoni Žitnjak u Zagrebu. Inicijator i voditelj bio je Stipe Šuvar, a skupina studenata četvrte godine sociologije sa znatiželjom je prihvatila ulogu istraživača.

U šezdesetim godinama prošloga stoljeća Zagreb je bilježio veliki demografski rast, u prvome redu zbog doseljavanja novog stanovništva. Osnovni motiv doseljavanja, što je potvrdilo i naše istraživanje, bio je zaposlenje. Radna se mjesta može naći uglavnom u industrijskim djelatnostima, budući da je Zagreb tada, kao najveće industrijsko središte, to omogućivao. Radi zadovoljavanja naraslih stambenih potreba, planira se i gradi kolektivna stambena naselja u državnoj režiji. Novopridošli u grad uglavnom nemaju ni materijalnih niti društvenih mogućnosti osigurati si stan, pa se naseljavaju po rubovima grada, najčešće u područjima planiranim za razvoj industrije ili neke druge javne namjene. Uvjetno rečeno, kuće – točnije jednu ili dvije prizemne prostorije – gradi se bespravno, bez komunalne i druge potrebne infrastrukture. Prema veličini, s otprilike 400 kućanstava i 3000 stanovnika, isticalo se bespravno naselje Kozari Bok te je postajalo poznato kao velik gradski problem, jer stanovnici pritišću gradske vlasti da naselje legalizira i riješi njihove životne probleme, od vodoopskrbe na dalje. Grad je predlagao razna rješenja, od toga da se naselje sruši i raseli do toga da ga se legalizira, ali se ništa ne rješava. S vremenom se naselje, sudjelovanjem stanovnika, postupno ipak komunalno oprema, a uvjete života se poboljšava.

Zamisao o provedbi sociologijskog istraživanja u ovom naselju pokazuje da se znanstveni interes Šuvara pomiče od sela i na grad i urbane probleme. Njega je zanimalo tko su stanovnici naselja, odakle i zašto su došli, kako žive, kakva je socijalna struktura, tj. kako se odvija proces urbanizacije. Po mišljenju nekolicine urbanih sociologa, bilo je to prvo istraživanje iz urbane sociologije u Zagrebu.

Rad na istraživanju bio je za mene i moje kolege zanimljiv i uzbudljiv. Prvi put smo bili na terenu i primjenjivali stečeno znanje. Radna se grupa sastajala sa Šuvarom u Agrarnom institutu gdje smo razgovarali o nacrtu istraživanja i pripremali upitnike. Šuvar nas je poticao da sami oblikujemo pitanja i konstruiramo upitnik. Dolazili smo s prijedlozima koje bi on do idućega sastanka redigirao. Na-

pravili smo dva upitnika. Prvi je zapravo bio popisnica svih kućanstava s osnovnim sociodemografskim podacima, a na osnovi toga izabrali smo 20-postotni slučajni uzorak na kojem smo upitnikom prikupili podatke. Anketa je bila opsežna i detaljna. Pitanja su obuhvaćala prilično širok raspon tema, od prostornog i socijalnog podrijetla stanovnika, motiva doseljavanja u Zagreb, do opremljenosti kućanstava, kulturnih potreba i kvalitete ishrane. Prvi put na teren, tj. u Kozari Bok Šuvar je išao s nama, uspostavio kontakt s predstavnicima stanovnika i objasnio svrhu istraživanja. Zahtijevao je da ga obavještavamo kako teče anketiranje i ima li teškoća. Terenski je rad dobro prošao, ljudi su bili dobrodušni i razgovorljivi, iako su živjeli u neizvjesnosti i ispod egzistencijalnoga urbanog standarda. Podatke smo obrađivali sami – ručno.

Rezultati istraživanja nisu objavljeni u obliku studije, ali su iskorišteni za dva diplomatska rada. Osobno sam napisala rad o socijalnodemografskim obilježjima i utjecaju urbanizacije na život stanovnika, dok je kolegica Đurđa Persoglio napisala rad o značajkama porodice i promjenama što ih donosi urbanizacija. Neke rezultate ovog istraživanja Šuvar je upotrijebio i objavio u svojoj knjizi »Od zaseoka do megalopolisa«.

Primljeno: 17. siječnja 2006.

Pribvačeno: 1. veljače 2006.